

Urcûzeler ve İbn ‘Abdirabbih’in Tarihi Urcûzesi: Bir İslâm Tarih Yazım Türü Örneği

Yrd.Doç.Dr. Faruk ÇİFTÇİ*

Özet

İslâm tarihinde müstesna bir konuma sahip olan Endülüs, İslâm medeniyetinin Batı’yla karşılaşp, bilimin Avrupa’ya aktarılmasında önemli bir unsur olmuştur. Müslümanların yedi asrı aşan Avrupalı olma macerasını algılamada, bu yedi asırlık zaman dilimini, siyasal ve sosyal bakımdan bölümlendirmek kuşkusuz gereklidir. Endülüs tarihinde, Emevî Hilafet Dönemi olarak bilinen ve önceki dönemde yaşanan kargaşa ve keşmekeş ortamının sona erip, siyasal ve sosyal alanda huzur ve sükûnun sağlandığı, III. Abdurrahman (en-Nasır) döneminin ayrı bir yeri vardır. Zira bu dönem; yıllarca süren, ülkeyi tarih sahnesinden silinecek noktaya getiren ve Endülüs tarihinde “Büyük Fitne” olarak anılan kargaşa ortamından sonra, iç ve dış istikrarın sağlanmasıyla siyasal istikrara ulaşılan bir dönem olup, aynı zamanda bilim ve kültür alanında da gelişmelerin yaşandığı ve Endülüs’ün bir bilim merkezi haline geldiği dönem olarak da kabul edilidir.

Bu makalede, öğretici şiir türü olarak bilinen Recez ve Urcûzenin kısa bir tarihçesi ve III. Abdurrahman döneminin önemli şairlerinden İbn ‘Abdirabbih’in Endülüs tarihinin güçlü kişiliği Halife III. Abdurrahman’ın dönemini yansıtan Urcûzeleri ele alınıp, incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Recez, İbn ‘Abdirabbih, En-

* KSÜ İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

dülüs, tarih yazıcılığı, didaktik şiir, Urcûze

Urjûzas and the Historical Urjûza of Ibn 'Abdirabbih: A Case of Islamic Historiography

Abstract

Andalusia, has an exceptional location in the Islâmîc history. Andalusia, has been an important factor in the transport of Islamic science and civilization to Europe. History of Islam in Andalusia, is composed of many periods. One of these periods, and most importantly, the period of the Caliphate. During this period the Caliph Abdurrahman III, ended turmoil and has provided an environment of peace, stability and confidence

In this article, the historical poems of Ibn 'Abdirabbih, that they are known as urjûza, will be examined. Urjûza in Arabic, is the plural of rajaz. And the rajaz also known as the type of didactic poetry. the poet has addressed, in his poems, the events and history of a period of twenty-two-year. We, here, will examine a brief history of Rajaz and Urjûza and the Urjûzas of Ibn 'Abdirabbih who was important poets of the period of the Caliph Abdurrahman III.

Key Words: Urjûza, Andalusia, Arabic poet, Ibn 'Abdirabbih, Islamic Historiography

Giriş

Hayatın içinden süzülerek gelen duygu ve düşüncelerin aktarıldığı edebî eserleri, sadece bu eserleri kaleme alan kişilerin ruh ve his dünyalarını yansıtan metinler olarak nitelemek eksik bir değerlendirme olsa gerektir. Bu metinler, edebî ilimlerin merkezinde yer almakla birlikte, sosyoloji, tarih, coğrafya, dinî ilimler vb. sosyal bilimler için de birer kaynak metin özelliği taşımaktadır. Birkaç beyitlik bir şiir, belki de edebî metin olmaktan ziyade, tarih kitaplarında yer almayan bir olayı aktaran

önemli bir kaynak olabilmektedir. Hatta mısralar arasına yerleşmiş bir dünya görüşünün su yüzüne çıkabilmesinde araştırmacılara dolaylı gözlem imkânı sunabilmektedir.

Bu tespit bizi, tarih boyu İslâm dünyasında eğitim-öğretimi gerçekleştirmede ve tarihi olayların hafızalarda kalmasını sağlamada etkin bir araç olan urcûzeleri ve Endülüs tarihinde önemli bir konuma sahip Halife III. Abdurrahman döneminin seçkin şairi İbn ‘Abdirabbih’in (246/860- 328/940) nazmettiği bir urcûzeyi bu makalede tanıtmaya sevk etmiştir. Bu amaçla **urcûzelerin** ilk şekli olan **recezin** gelişimi, Doğu edebiyatında urcûzeler, bu tarzın Endülüs’teki tezahürü ve bir örnek olarak İbn ‘Abdirabbih’in tarihî urcûzesi incelenip, değerlendirilecektir.

Recez ve Urcûze

Recez ve kaside, Arap şiirinin tespit edilebilen Cahiliyye devrinde ve aynı şiir söyleme geleneğinin sürdüğü hicretin ilk yarım asrında birbirinden açıkça ayrılan iki nazım türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Araplarda şiir oluşmadan önce seci’ ve vezinsiz sözlerin varlığı ve bu sözlerin giderek bir nazım, bir vezin şeklini almasıyla ilk şiirin oluştuğu ifade edilmektedir. Arap şiirinin bu ilk ve basit şekli recez olarak kabul edilmekte olup, Arap şiirinin başlangıcında secili nesirden şiire geçişte ilk nokta olduğu kanaati paylaşılması hasebiyle recezin babasının seci’, annesinin hidâ’ (deveci ezgisi) olduğu ifade edilmektedir¹. Ne var ki, Cahiliyye döneminde söylenmiş çok az sayıda recez muhafaza edilebilmiş ve sonraki kuşaklara intikal ettirilebilmiştir.

Recez, lügatte “titremek, sallanmak, sendelemek” anlamında olup, “kalkarken devenin bacaklarını dizlerini

¹ Zeydân, C., *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Kahire, tsz, I, 55; el-Fâhûri, H., *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebil-'Arabi* el-Kadim, Beyrut, 1986, s. 135; Huart, C., *Arap ve İslam Edebiyatı*, Ankara, 1971, s.15; Mehmed Fehmi, *Târîh-i Edebiyât-ı Arabiyye*, İstanbul, 1917, s. 256.

titreten bir hastalık” anlamındadır². Yine recez, devenin kalkmak istediğinde ya da bir süre yürüdükten sonra yere çökmek istediğinde dizleri veya bacaklarının titremesi anlamındadır. Sözlükler bu kelimeyi, erkek veya dişi devenin arka bacak ve baldırlarında görünen bir hastalığın adı olarak da zikretmektedir. Recez kelimesinden türetilerek kullanılan ناقة عجزاء ifadesi, çöktüğü yerden kalkmak istediğinde zayıf bacaklarından dolayı iki ya da üç kez kalkma teşebbüsünden sonra kalkabilen deve için kullanılmaktadır³. Recez kelimesinden türeyen, ارتجز الرعد ifadesi, göğün peş peşe gürlemesi anlamında kullanılmaktadır⁴. Bu kelimenin, yukarıdaki kullanımlarına baktığımızda, içinde barındırdığı anlamın hareket ve titreme ve sesin birbirini izlemesi olduğu görülmektedir. Bu kelimenin taşıdığı anlamın bir şiir bahrına veya bir şiir türüne ad olarak verilmesinde, şiirin taşıdığı özelliklerle örtüşmesinin büyük payı olduğu görülmektedir. Nitekim şiirin kısa, söylenişi kolay ve kelimelerin ağızdan peş peşe çıkması bu durumu ortaya koymaktadır.

Recez, zikredilen anlamlarının yanı sıra Arap şiirinde bir türe ve şiir bahrına verilen bir isim de olmuştur. İki “sebeb” bir “veted”ten müteşekkil “tefile”lerden oluşan bu bahır, altı adet مُستفعلن den oluşmuştur.

Recez türünün, daha ziyade develerin üzerinde söylenen ve onların yürüyüş tempolarını ayarlayan türküleri (hidâ'), hiciv (hakaret), savaşçıların birbirilerine meydan okumaları, kadınların savaşçılara serzenişleri, ninniler vs. gibi ânî ilhamların irticalen ifadesinde kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Recezin konuları arasında hamaset, nesib, medih, hiciv, ağıt ve zühd gibi kasidenin konuları yer almaktadır⁵. Bu şiirlerin umumiyetle kısa

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, tsz., V, 350; ez-Zebidî, Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs*, I-X, Beyrut, 1966, IV, 36-37.

³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 349, 350.

⁴ ez-Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Kahire, 1960, s. 324; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 350.

⁵ Şâkir el-Cûdî, *İlmâme bi'r-Recez fi'l-Câhiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Bağdat, 1966, s. 14.

olduğu, başlangıçta şiirin kalitesinin yüksek ve sanatlı olmadığı kanaatinin yaygınlığından olsa gerek, dönemin en-Nâbiğa (öl. yak. 604), Zuheyr (öl. yak. 627), Tarafa (543-569), 'Antara (öl. yak. 615) gibi birçok büyük şairin şiirleri arasında receze fazla rastlanamamaktadır⁶.

Recez, ilk dönemlerinde şairlerin savaşta veya düşmanlarına karşı övündüğünde terennüm ettikleri iki, üç ve nadiren daha fazla beyitlik kıtalar biçiminde tezahür ederken, Sadru'l-İslâm dönemiyle birlikte kaside gibi uzun şiirler haline getirilmiştir. Emevîler dönemine gelindiğinde ise, şairler sadece gözde konuları kaside tarzında söylemekle kalmamış, edebî şiirin yetenekli, usta şairleri, daha basit bir ölçü kabul edilen recez tarzında da şiirler söylemeye başlamışlardır⁷. Recezi uzatan şairlerin ilki el-Ağleb b. Cuşâm el-İclî (öl. 21/641)⁸ olmuştur. Aynı zamanda iyi bir kaside şairi de olan el-İclî'nin *ümmü'r-recez* adıyla maruf recez tarzı şiiri bulunmaktadır⁹. Böylece recez, başlangıçta yüksek sanat sayılmazken¹⁰ el-Ağleb el-İclî tarafından kaside tipinde uzun şiir biçimine sokularak artık itibar gösterilir hale gelmeye başlamış ve bu tip yeni recezlere urcûze (çoğulu arâciz) adı verilmiştir.

Hicrî II. asra gelindikçe rağbet görmeye başlayan bu tarz, bazı şairlerin eserlerinde geniş ölçüde yer almış, hatta zamanla ilhamını yalnızca urcûzelerle terennüm eden râcizler (ruccâz) "recez şairleri" yetişmiştir. el-'Accâc (öl. 98/715) ve oğlu Ru'be (öl. 145/762) bu tarzın en

⁶ Çetin, Nihat M, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973, s. 66.

⁷ Goldziher, İ., *Klasik Arap Literatürü*, s. 48; Huart, a.g.e, s.63.

⁸ el-Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'*, Kahire, 1974, s. 737. İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fî Mehâsin's-Şî'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, I-II, Beyrut, 1972, I, 189.

⁹ Brockelmann, C., *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Kahire, 1983, I, 226.

¹⁰ Bu düşünce Sadru'l-İslâm'da bir süre etkin olmuştur. İbn Sellâm'ın zikrettiği şu olay bunu açıkça ortaya koymaktadır. Şair Zu'r. Rumme (117/735-36), recez şairi Hişâm el-Mere'îyi hicvetmiş, Hişâm da dostu Cerirle karşılaştığında, Cerir arkadaşına Zu'r-Rumme'nin kendisini hicvettiğini söylediğinde, Hişâm: "*Ben ne yapabilirim ey Cerir! Ben bir recez şairiyim o ise bir kasidedir. Recez, hicvide kasideye karşı direnemez. Ama sen bana yardım edersen başka*" diyerek Cerir'den yardım istemiştir. Bkz. el-Cumahî, a.g.e, s. 556-557.

meşhurları sayılmaktadır¹¹. Nitekim Ru'be gibi 400 beyitlik bir urcûzeyi söyleyen şair çıkmamıştır. Şekil bakımından kasidelerden sadece vezinleri, nadir kelimelerin bir araya toplanması ve bütün mısraların kendi aralarında kafiyelenmesiyle farklılık göstermesi, bu tür uzun urcûzelerin temel özellikleri arasında yer almıştır¹².

Emevî yönetiminin Arap dilinin ve şiirinin korunması maksadıyla geliştirmiş olduğu politikaların gereği çölde yaşayan şairlerin sarayda büyük değer görmeleriyle başlayan recezin yükselişinin uzun sürmediği görülmektedir. Abbasîler döneminin şairlerinden Halife el-Mu'tez'in oğlu ünlü şair İbnu'l-Mu'tez (öl. 295/907-8)'in, akrabası Halife el-Mu'tadî'din erdemleri ve savaştaki başarılarının da yer aldığı bütün hayatını şiirle anlattığı 420 beyitlik, uzun bir urcûzesi bulunmaktadır¹³. Fakat bu dönemde benzeri bir tarzda ortaya konan urcûzeye rastlanamamaktadır. Neticede Abbasî döneminde bu tarzın kullanıldığı alan sınırlanmış ve hikâye, fıkra, tasvir, öğretici eserler vs. gibi birtakım mevzulara tahsis edilmiştir.

Doğudaki şiir geleneğinin sürdürülmeye çalışıldığı Endülüs'te başlangıçtan itibaren kaside tarzının yer almasına karşın, urcûzelerin ve recez bahrinin başlangıçta fazla tercih edilen bir tarz olmadığı görülmektedir. Hilafet döneminin önemli şairi İbn 'Abdirabbih'in önemli eseri *el-'Ikdu'l-Ferîd*'de yer alan recez bahrinde söylenmiş şiirlere göz atıldığında bu şiirlerin şairlerinin genellikle belli olmadığı, şiirlerin قال الأعرابي ifadesiyle aktarıldığı ve iki ila üç mısradan müteşekkil olduğu görülmektedir.

Başlangıçtan itibaren yüksek şiir türü ve bahri sayılmayan recez, sonraki dönemlerde öğretici manzumelelerin şiiri olmuştur. Nitekim eğitim görevini yerine getiren muallimler tarafından gramer, fıkıh vb. konuları ezberleterek öğretmeyi kolaylaştırmak için kullanılmaya gelmiştir. Bu kullanımın en tanınmış örnekleri arasında, İbn Mâlik'in

¹¹ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğâni*, nşr. 'Ali el-Cundî Nâsîf, Beyrut, 1972, XX, 351 vd.; el-Cumahî, a.g.e., s.738.

¹² Schaade, A. Çetin, Nihat M. "Recez", *İA*, İstanbul, 1993, IX, 661

¹³ el-Fâhûrî, a.g.e, s.722.

Arapça gramerine dair *Elfiye*'si, el-Cezerî'nin tecvid konusundaki *el-Mukaddime*'si¹⁴, İbn 'Âsım'ın *Tuhfetu'l-Hukkâm*'ı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Bu tarz eserlerin adlarını çoğaltmak mümkündür.

Doğuda recez ve urcûze zikredilen şekilde varlığını sürdürürken, fetih sonrası birkaç asır içinde Endülüs'te, genelde Arap edebiyatı özelde ise Arap şiiri ve urcûze, yavaş bir gelişme seyri göstermektedir¹⁵. Endülüs'ün fethinden başlayıp, Hilafet dönemi olarak anılan Emevîlerden III. Abdurrahman en-Nâsır'ın iktidarına kadar, döneminin önemli şairlerinden birisi olan İbn 'Abdirabbih'in ortaya koyduğu iki ayrı urcûzeye kadar recez bahrinde söylenmiş birkaç beyit ve birkaç tarihe dair urcûzenin dışında o dönemin kaynaklarında, başka bu tarz şiirlere rastlanmamaktadır. Nitekim Emirlik dönemi şairlerinden Mümin Sa'îd'e ait iki beyitlik bir receze rastlanmakta¹⁶, ayrıca vezir Temmâm b. 'Alkame (öl. 283/896)'nin, Târik b. Ziyâd'ın Endülüs'ü fethinden başlayarak, Emir Abdurrahman b. el-Hakem'in dönemine kadar süre gelen olayları konu alan bir urcûzesi¹⁷ ile şair Yahyâ b. Hakem el-Ğazâl (öl. 250/864)'ın yine Endülüs'ün fethini ve oradaki yerli halkla Müslümanlar arasında geçen olayları vb. birçok malumatı konu alan halk arasında yayılmış bir urcûzesi bulunmaktadır¹⁸. Endülüs'ün ilk tarihçilerinden İbnu'l-Kûtiyye (öl. 367/977), tarih kitabını kaleme alırken, adı geçen bu urcûzelerden oldukça istifade etmiş olduğu söylenebilir¹⁹.

¹⁴ Bu eser, Prof. Dr. S. Çöğenli tarafından Türkçe'ye çevrilerek 2000 yılında yayınlanmıştır.

¹⁵ Endülüs'te fetihle başlayan ve Mülûku't-Tavâ'ife kadarki döneme ait şiirin gelişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Çiftçi, Faruk, *Endülüs'te Hilafet Dönemi Edebî Çevresi*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 1999. s. 26-69.

¹⁶ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelus*, Beyrut, 1982, s. 98.

¹⁷ İbnu'l-Kûtiyye, a.g.e. s. 32; Ferrûh, O., *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, Beyrut, 1992, IV, 143-144; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulletu's-Siyerâ'*, I-II, Kahire, 1985, I, 144; Brockelmann, a.g.e, II, 105

¹⁸ el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib min Ğusni Endelusi'r-Ratib*, I-VIII, Beyrut, 1988, I, 282; Ferrûh, a.g.e, 117.

¹⁹ Brockelmann, a.g.e, II, 105.

İbn 'Abdirabbih'in Urcûzesi

en-Nâsır'ın hilafetinden önceki emirlerin de şairliğini yapmış olan İbn 'Abdirabbih²⁰, Halife en-Nâsır'ın saray şairi olarak onu öven çok sayıda şiir söylemiş gözde şairidir. Özelliği sadece saray şairliğiyle sınırlı olmayan İbn 'Abdirabbih, kaleme aldığı *el-'İkdu'l-Ferîd* adlı, Doğunun edebiyatını Endülüs'e taşıdığı değerli ansiklopedik eseriyle de kıymetli bir makam ve unvan elde etmiştir. Şair, Edebiyatta bir Endülüslü kimliği oluşturma gayreti içinde olmasına rağmen, gerek üslup ve gerekse mevzu yönünden doğunun tesirlerinden kurtulamayarak, doğu-

²⁰ Adı, Ahmed b. Muhammed b. 'Abdirabbih b. Habib künyesi Ebü 'Amr'dır. Dedeleri, Emir I. Abdurrahman'nın hizmetkârlarındandır. Kurtuba'da yetişmiş ve Endülüsün meşhur âlim ve ediplerinden eğitim almıştır. Daha genç yaşta şiir söylemiş ve şiirin her türünde örnekler vermiş ve bu şiirleriyle şöhret elde etmiştir. Şiirlerinin de yer aldığı Doğu kültür ansiklopedisi niteliği taşıyan *el-'İkdu'l-Ferîd* şairin meşhur eseridir. Kendisi Endülüslü olmasına karşın kitabında Endülüs'e ait hiçbir bilgiye yer vermemiştir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu Hutabî'l-'Arab*, I-III, Beyrut, 1934; ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ, *Buğyetu'l-Mültemis fî Târîhi Ricâlî Ehli'l-Endelus*, Kahire, 1967; el-Feth b. Hâkân, *Kitâbu Matmahî'l-Enfus*, İstanbul, 1302; Heykel, Ahmed, *el-Edebu'l-Endelustî mine'l-Feth ilâ Sukûti'l-Hilâfe*, Kahire, 1985; el-Humeydî Muhammed b. Futûh, *Cezvetu'l-Muktebes fî Zikri Vulâti'l-Endelus*, nşr. Muhammed Tâvit et-Tancî, Kahire, 1953; İbn 'Abdirabbihî, Ahmed b. Muhammed, *Dîvânu İbn 'Abdi Rabbih*, nşr. Muhammed Altuncu, Beyrut, 1993; *el-'İkdu'l-Ferîd*, I-IX, nşr. Müfid Muhammed Kamiha, Beyrut, 1983; İbn Bessâm, *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, I-IV, nşr. İhsân 'Abbâs, Libya- Tunus, 1975-1979; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'i Ebnâ'i'z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1994; İbn 'İzârî el-Merrâkuşî, *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbârî'l-Endelus ve'l-Mağrib*, I-IV, nşr. G.S. Colin, E. L. Provençal, 2. Baskı, Beyrut, 1983; İbnu'l-Kûiyye, *Târîhu İftitahi'l-Endelus*, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Beyrut, 1982; İhsân 'Abbâs, *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusi*, *'Asru Siyâdeti Kurûuba*, Beyrut, 1978; el-Kutbî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, I-V, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1973-1974; en-Nuveyrî, Ahmed b. 'Abdülvehhâb, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûn'il-Edeb*, XXIV, nşr. Hüseyin Nassâr, Kahire, 1983; es-Se'âlibî, Ebü Mansûr 'Abdûlmelik, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, I-V, nşr. Müfid Muhammed Kamiha, Beyrut, 1983; es-Suyutî, Celâluddîn 'Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, 1964; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, I-VI, Beyrut, 1991; ez-Zubeydî, Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Endelusi, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, Kahire, 1984.

lu meslektaşlarının yolunu izlemiştir.

Doğudaki klasik kaside tarzında şiir söyleyen İbn ‘Abdirabbih, yine yukarıda kronolojisi anlatılan urcûze tarzında şiir söylemeyi de doğudan almıştır. Ancak İbn ‘Abdirabbih’in ortaya koyduğu tarihî urcûzenin beslendiği kaynağın doğudaki urcûzeler olmayıp, bizzat İspanya’nın kendisi olduğu kanaatinde olan İspanyol asıllı Arap ve Endülüs edebiyatı tarihçisi J. Ribera’nın, Mozarabların²¹ kendi köklerinde bulunan, Vizigotlara ait destansı (epic) şiirlerini muhafaza ederek bu şiirlerin, birçok özelliğiyle Endülüs’te ortaya çıkan urcûzelerin kaynağını oluşturduğu ve İbn ‘Abdirabbih’in bu şiirinin de doğudaki urcûzelerin tesiriyle değil, İspanyolların destansı şiirinin tesiriyle teşekkül ettiği şeklinde bir kanaate sahiptir²².

İspanyol ve Arap araştırmacılar, Endülüs’te gelişen muvaşşah ve zecel tarzının da yerli şiir türü mü yoksa doğunun tesiriyle mi gelmiş olduğu tarzında başka konularda da farklı kanaatler ileri sürmektedirler. Bu tür tartışmalar, daha çok İspanyol ve Arap merkezli tartışmalar olarak görünmektedir²³.

Ancak biz, Endülüs ilim ve kültür geleneğini Doğu’ya değil de bir önceki kültürel çevreye bağlama gayretinin ilmî anlayıştan uzak, hissi algıların etkili olduğu bir çaba olduğu kanısındayız. Zira bilimsel bir gerçek var ki o da; Endülüs ilmî çevresinin Doğu ile kesilmeyen sıkı ilişkisidir. Hatta bu ilişkinin sürekliliğini açık ya da gizli bir rekabet sağlamaktadır. Endülüs siyaset, ilim ve kültür tarihi bunun örnekleriyle doludur. Takdir edileceği üzere münasebette bulunduğu çağdaş türleri kayanak olarak

²¹ Mozarab (Ar. Müsta’rib), İspanyolca’da Arap kültürüyle yetişerek Araplaşmış fakat Hristiyan kalmış yerli halka verilen isimdir. Bkz. Hitti, Ph. K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, II, 886; Özdemir, M., *Endülüs Müslümanları II* (Medeniyet Tarihi), Ankara, 1997, s. 8.

²² Monroe, James T. “The Historical Arjûza of Ibn ‘Abdi Rabbih, A Tenth Century Hispano-Arabic Epic Poem”, *Journal of American Oriental Society*, 91. 1, New Hawen, Connecticut, 1971, s. 67, 69.

²³ Endülüs’te gelişen şiir tarzı muvaşşah’ın menşeiyle ilgili tartışma için bkz. Çiftçi, age. s. 52-53.

göstermek yerine dört asır öncesine bağlamak pek de tutarlı bir yaklaşım olmayacaktır. İleride de zikredileceği üzere İbn 'Abdirabbih'in bu tür urcüzelerinin örneklerine rastlanmaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Batılı doğubilimciler tarafından ortaya konan bu ve benzeri kanaatlerin, Batılı veya Doğulu, günümüz doğubilimciler arasında kabul görmediği ve eleştirildiği bir gerçektir. Nitekim İbn 'Abdirabbih'in urcûzesiyle ilgili olarak Ribera'nın ortaya attığı tezin tutarsızlığı, yine Batılı araştırmacı James T. Monroe tarafından ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur²⁴.

İbn 'Abdirabbih'in Halife III. 'Abdurrahman'ın savaşlarını konu aldığı urcûzesi ve aruz ilminin konularını, bahirlerini anlattığı urcûzesi örnekleri daha önce doğuda görülmüş ve oraya ait şiir örneklerine benzemekte ve onların özelliklerini taşımaktadır. İbn 'Abdirabbih'in tarihi urcûzesinin benzerlerinin daha önce Doğuda verilmiş olduğunu belirtmiştik. Bunlardan birisi kalamcı ve şair Bişr b. el-Mu'temir (öl. 210/825) olup, dinler ve mezheplerle ilgili konuların işlendiği öğretici (didaktik) mahiyette şiirlerin yer aldığı üç yüz sayfalık *Dîvânı* bulunmaktadır²⁵. Diğer bir örnek ise, İbnu'l-Mu'tez (öl. 295/908) tarafından Halife el-Mu'tadîd'in hayatının konu edildiği urcûzesidir. Endülüslü şair İbn 'Abdirabbih'in şiirinin, bu şiire hem konu hem de üslup olarak benzemekte olduğu söylenebilir. İbn 'Abdirabbih'den önce yaşayan ve urcûze tarzında şiirleri bulunan bu iki şairin varlığından hareketle, Endülüs'te gelişen bu tarzın, İspanyol gelenek ve kültüründen daha çok Doğu geleneğinden beslenmekte olduğunun tespitini yapmak daha isabetli görünmektedir.

Biz burada bir İslam Tarih yazım yöntemi olarak

²⁴ Bak. Monroe, a.g.m. S, 67-80.

²⁵ Tunç, Cihat, "Bişr b. el-Mu'temir", *DİA*, İstanbul, 1992, IV, 224.

Urcuzelere hâkim olan üslubu tespit açısından İbn 'Abdirabbih'in bahse konu olan eserinden bölümleri ve Türkçelerinin verilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Böylece, müellifin anlatım tarzı, şiirlerin içeriği, tarih, isim, olayları zikri, olayları verişi biçimi gibi, yöntemine dair önemli verilerin ortaya çıkmasının yanı sıra, belki daha önemlisi, İslam tarih yazımında urcûze türünün en önemli model örneğinin içeriği daha net anlaşılacaktır.

İbn 'Abdirabbih'in urcûzesi toplam 444 beyitten müteşekkildir. Şiirde, Halife III. 'Abdurrahman'ın savaşları ve gösterdiği başarıları konu edilmektedir. Bu şiir bir yanıyla tarihî bir kaynak ve kısmî salname özelliği taşıırken diğer yanıyla da edebî yönü sade, hafif ve anlaşılır bir dille de olsa, bir methiye örneği görünümündedir. Şiirde olaylar, h. 301/m. 913 yılından başlayarak 320/932 yılına kadar yıl yıl ele alınmıştır. Meydana gelen olaylar ve yapılan savaşlar, öneminden olsa gerek, kimi üç-beş beyitle aktarılırken, kimi yıllar, kırk-kırkbeş beyitte nazmedilmiştir.

İbn 'Abdirabbih, uzun urcûzesinin ilk otuz dokuz beyitlik bölümüne, Allah'ı bütün sıfatlarıyla tesbih ettiği şu beyitle başlamaktadır²⁶:

1. سُبْحَانَ مَنْ لَمْ تُحَوِّهِ أَفْطَارُ   وَ لَمْ تُكْنِ تَذَرِكَةَ الْأَبْصَارِ

1. Kendisini bölgelerin kuşatamadığı ve bakışların idrak edemediği Allah'ın şanı yücedir.

Allah'ın yüce sıfatlarını tesbih ve ona hamd eden beyitlerin ardından Halifeye övgülerin bulunduğu beyitler yer almaktadır. Şair, methiyeye geçmeden önce o günün Endülüs toplumunun içinde bulunduğu keşmekeş ve kargaşa ortamının tasvirini yaparak, övgüsünün gücünü artırmaktadır:

²⁶ İbn 'Abdirabbih, *Dîvânü İbn 'Abdirabbih*, Beyrut, 1993, s, 177; İbn 'Abdirabbih, *el-'İkdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1983, V, 242.

12 * Urcuzeler ve İbn Abdirrahman'ın Tarihi Urcuzesi

11. وَ بَعَدَ حَمْدِ اللَّهِ وَ التَّمجِيدِ
12. أَقُولُ فِي أَيَّامِ خَيْرِ النَّاسِ
13. وَمَنْ أَبَادَ الْكُفْرَ وَ النَّفَاقَا
14. وَ نَحْنُ فِي حَنَادِسِ كَاللَّيْلِ
15. حَتَّى تَوَلَّى عَايِدُ الرَّحْمَنِ
16. مُؤَيَّدٌ حَكَمَ فِي عُدَاتِهِ
وَ بَعَدَ شُكْرِ الْمُبْدِيِّ وَ الْمُعِيدِ
وَ مَنْ تَحَلَّى بِالْبَسْ وَ الْبَأْسِ
وَ شَرَدَ الْفِتْنَةَ وَ النَّفَاقَا
وَ فِتْنَةَ مِثْلِ غُنَاءِ السَّيْلِ
ذَاكَ الْأَعْرُ مِنْ بَيْتِي مَرْوَانَ
سَيْفًا يَسِيلُ الْمَوْتَ مِنْ ظَبَاتِهِ

11. İlk defa yaratan (Mübdî) ve tekrar tekrar yaratan (Mu'îd) Allah'a hamd, sena ve şükürden sonra,
12. İnsanların en hayırlısı, cömertliği ve cesareti kuşanan,
13. -14 Küfür ve nifakı yok eden ve biz, gece gibi zifiri bir karanlık ve sel süprüntüsü gibi bir fitne içinde iken, fitne ve anlaşmazlığı defedenin zamanıyla ilgili şunları söylerim.
15. Sonunda Mervan oğullarının en kıymetlisi Rahmanın kulu (III. Abdurrahman) yönetime geldi.
16. (O) düşmanları için ağızlarından ölüm saçan kılıcı hakem seçen ustaslaştırmış (mükemmelleştirmiş).

Bu bölüm, kargaşa ortamındaki ülkenin üzerine güneş gibi doğan ve kötü giden işlere dur diyen Halifenin iyi niteliklerinin tasviriyile sürmektedir. Ardından Halifenin, yönetime geldikten sonra gerçekleştirdiği ilk fetih olan Ceyyân (Jaen)'in fethi ile İlbîra (Elvira)'nın zaptının konu edildiği yirmi beş beyitlik bölüm gelmektedir. Bu bölüme şu beyitlerle başlamaktadır²⁷:

40. ثُمَّ انْتَحَى جَيَّانَ فِي عَزَاتِهِ
41. فَاسْتَنْزَلَ الْوَحْشَ مِنَ الْهَضَابِ
بِعَسْكَرٍ يَسْعُرُ مِنْ حُمَاتِهِ
كَأَنَّمَا حَطَّتْ مِنَ السَّحَابِ

40. Sonra coşkuyla tutuşan bir orduyla birlikte Ceyyân'a sefere çıktı.
41. Buluttan boşalmışçasına, tepelerden yabancı hayvanla-

²⁷ İbn 'Abdirabbih, *Divân*, s. 179.

rı indirmiştir.

Daha sonra savaşların yıllara göre ele alındığı bölüm gelmekte ve h. 301 yılından itibaren her yılı ayrı farklı sayıda beyitlerde ele alınmaktadır. Şair, h. 301 yılını anlattığı bölümde şiire şu beyitle devam etmektedir:

65. ثَمَّ غَزَا فِي عَقْبِ عَامِ قَابِلٍ فَجَالَ فِي شَدُونَةٍ وَالسَّاحِلِ

65. (Halife)ertesesi yıl boyunca savaşmış, Sidonia (Şezüne) kentinde ve sahilde seferlerini sürdürmüştür.

Bu bölümde Raya (Rayye), Algeciras (el-Cezîre) ve Carmona (Karmona) kentlerine de bu yıl içerisinde seferler düzenlendiği zikredilmektedir.

Yıl 302:

H. 302 yılının iki beyitte anlatıldığı şiirde, bir önceki yılı savaşlarla geçiren Halifenin o yıl sefer düzenlediği ifade edilmiştir²⁸:

71. كَانِ بِهَا الْقَفُولُ عِنْدَ الْجِيَّةِ مِنْ غَزْوِ إِحْدَى وَثَلَاثِ مِيَّةِ
72. فَلَمْ يَكُنْ يُدْرِكُ فِي بَاقِيهَا غَزْوٌ وَلَا بَعَثٌ يَكُونُ فِيهَا

70. Seferden dönüş yılı üç yüz bir yılıydı,

71. Bu yılın geriye kalan bölümünde bir savaş ve sefer gerçekleştirilmedi.

Yıl 303:

H. 303 yılında meydana gelen olaylar on beyitte ele alınmış ve bu yıl Bubeşter (Bobastro) kentinin denetim altına alındığı ifade edilerek, Halifenin gücünün herkes tarafından kabul edildiği beyitlerde ortaya konulmuştur. Burada şair Halifenin otoritesine karşı çıkanlara ilginç bir benzetme yapmıştır²⁹:

²⁸ İbn 'Abdirabbih, *Dîvân*, s. 181.

²⁹ İbn 'Abdirabbih, *Dîvân*, s. 181

79. فَأَيَقِنَ الْخَنْزِيرُ عِنْدَ ذَاكَ   أَنْ لَا يَبْقَاءُ يُرْتَجَى هُنَاكَ
 80. فَكَاتَبَ الْإِمَامَ بِالْإِجَابَةِ   وَالسَّمْعَ وَالطَّاعَةَ وَالْإِنَابَةَ
 81. فَأَخْمَدَ اللَّهُ شَهَابَ الْفِتْنَةِ   وَأَصْبَحَ النَّاسُ مَعَا فِي هِدْنِهِ
 82. وَارْتَعَتِ الشَّاهُ مَعَا وَالذَّيْبُ   إِذْ وَضَعَتْ أَوْزَارَهَا الْحُرُوبُ

79. *Domuz, ondan (Halifeden) başka sığınılacak bir yer kalmadığını anladı.*
 80. *Bu yüzden imama bağlılığını ve pişmanlığını yazdı (belirtti).*
 81. *(Böylece) Allah, fitne ateşini söndürdü ve insanlar barış içinde birlik oldular.*
 82. *Ve kurt kuzuyla otladı, zira savaş sona ermişti.*

Bu beyitler, III. Abdurrahman'ın hilafete gelmesinden önce Endülüs'ün içinde bulunduğu fitnenin, kargaşanın ve kavganın boyutunu anlatma ve Halifenin güçlü bir iktidarla sağladığı huzur ve sükûn ortamını göstermesi bakımından ilginçtir. Zira kurtla kuzunun birlikte otlaması, yaşaması, huzurun, refahın ve sükûnün bir ifadesidir.

Şair, H. 305 yılını yirmi iki beyitte ele almıştır. Her yılı anlatmaya o yıl yapılan bir seferi anlatmakla başlayan şair, şiirini şu beyitlerle sürdürmektedir:

95. وبعدها كانت غزاة خمس   إلى السوادي عقيد النخس
 96. لماطغى وجاوز الحدودا   ونقض الميثاق والعهودا
 97. ونايذ السلطان من شقائه   ومن تعدييه وسوء رائه
 98. أغزى إليه القرشي القائدا   إذ صار عن قصد السبيل حائدا
 99. ثمّت شدّ أزره بيدر   فكان كالشفع لهذا الوتر
 100. أحدقها بالخيل والرجال   مُشمراً ، وجدّ في القتال
 101. فنازل الحصن العظيم الشأن   بالرجل والرماة والفرسان
 102. فلم يزل بدرّ بها محاصراً   كذا على قتاله مبانراً
 103. والكلب في تهوّر قد انغمس   وضيّق الحلق عليه والنفس
 104. فافترق الأصحاب عن لوائه   وفتحوا الأبواب دون رائه

- وهو بها كهينة الطعينة
وملقياً يديه للإسار
وقاده مكتفياً لهاكبه
تغيب أبي العباس بالإسلام
وقائداً من أفضل القواد
الضاربين عند وقت الضرب
والحشم الجمهور عند الحاجب
وغاب ذو التحصيل عنه والنظر
فكان بينا البعد والذنو
وأفردوه للكلاب العاوية
قد وهبوا نفوسهم للباري
الأشديد الضرب للكفار
105. واقتحم العسكرُ في المدينة
106. مستسلماً للذلِّ والصغار
107. فنزع الحاجبُ تاجَ ملكه
108. وكان في آخر هذا العام
109. غزاً وكان أنجدَ الأنجادِ
110. فسار في غير رجالِ الحربِ
111. مُحارباً في غير ما محارب
112. واجتمعتْ إليه أخلاطُ الكورِ
113. حتى إذا أوغلَ في العدوِ
114. أسلمه أهلُ القلوبِ القاسيةِ
115. فاستشهدَ القائدُ في أبرارِ
116. في غير تأخير ولا فرارِ

95. *Sonra (üç yüz) beşinci yılda sefer, Sevadın şer ittifakı oluşturmuş torunlarına karşı yapılmıştır.*
96. *Taşkınlık yapıp, haddi aşyp, anlaşmayı ve ahdini bozduğunda,*
97. *Merkezi otoriteye (sultana) karşı şiddet, husumet ve kötü düşüncesiyle savaş açtığında,*
98. *Doğru yoldan sapıp yanlışta düştüğü zaman, (Halife) komutan Kuraşı'yi onun üzerine gönderdi.*
99. *Ordusunu komutan Bedr ile güçlendirdi, (bu) teki çiftle(yerek) (güçlendir)mek gibiydi.*
100. *(Düşmanı) süvari ve piyadelerle çepeçevre kuşattı ve hızla savaşa girişti.*
101. *Hemen piyadeler, okçular ve süvariler savaşa tutuş-tular.*
102. *Bedr'in kuşatması devam ediyor, savaş ısrarla sürü-yordu,*
103. *Köpek (düşman komutanı), düşüncesizce, boğazı ve nefesi daralmış bir biçimde savaşa daldı.*

16 • Urcuzeler ve İbn Abdirrahman'ın Tarihi Urcuzesi

104. Arkadaşları onun sancağının altından kaçtılar ve onun emrinin hilafına kapıları açtılar.
105. Ve o, deve üzerinde kadınların bindiği mahfedeyken ordu şehre saldırdı,
106. Aşağılanmış ve küçülmüş bir şekilde esareti kabul etmişken,
107. Hacip, krallığın tacını çıkarıp aldı ve onu elleri bağlanarak ölüme gönderdi.
108. Ve bu yıl, Müslümanlar arasında Ebu'l-Abbas'ın felaketi zuhur etti.
109. Kahramanların en kahramanı, soyluların en soylusu komutan (Ebul'l-Abbas) savaşa katılmış,
110. Çarpışma anında savaşı bitirecek tarzda savaş tecrübesi olmayan kişilerle yola çıkmıştı.
111. Beraberindekiler sarayda (hacibin yanında) yer almış harbi bilmeyen, savaşçı olmayan askerlerdi.
112. Kentlerden gelen düzensiz kalabalıklar (bu birliğe) katılmıştı, bilgi ve sezgiyi yitirmiş halde.
113. Bu esnada düşman ne uzak ne yakın iken üzerine hızla saldırdılar.
114. Katı kalpli insanlar, onu ihmal ettiler ve köpekler gibi havlayarak onu yalnız bıraktılar.
115. Canlarını yaratan için veren bu salih insanlar arasında komutan şehid edildi.
116. Kaçmadan, savaş alanını terk etmeden, sadece düşmana şiddetli bir saldırı gerçekleştirmek isteyen.

Yıl 306:

117. ثم أقاد الله من أعدائه
 118. في مبدأ العام الذي من قابل
 119. فكان من رأي الإمام الماجد
 120. أن احتمى بالواجد القهار
 121. فجمع الأجناد والخشودا
 122. وحشر الأطراف والثغورا
 123. حتى إذا ما وقت الجنود
 124. قود بديراً أمر تلك الطائفة
 125. فسار في كتائب كالسيل
 126. حتى إذا حلّ على مطّيه
 127. ناصبهم حرباً لها شرار
 128. وجدّ من بينهم القتال
 129. فحاربوا يومهم وبأثوا
 130. فهم طوال الليل كالطلائح
 131. ثم مضوا في حربهم أياما
 132. لما رأوا سحائب المنية
 133. تغلغل العجم بأرض العجم
 134. فأقبل العليج لهم مغيبا
 135. بين يديه الرجل والفوارس
 136. وكان يرجو أن يزيل العسكرا
 137. فاعتاقه بدرّ بمن لديه
 138. حتى التقت ميمنة بميسرة
 139. ففاز حزب الله بالعليجان
 140. فقتلوا قتلا ذريعا فاشيا
 141. وانصرف الناس إلى القليعة
 142. ثم التقى العليجان في الطريق
 143. فاعقدا على انتهاء العسكر
 144. وأقسما بالجيت والطاغوت
 145. فأقبلوا بأعظم الطغيان
- وأحكم النصر لأوليائه
 أزهب فيه الحق نفس الباطل
 خير مولود وخير والد
 وفاض من غيظ على الكفار
 ونفر السيد والمسودا
 ورفض اللذات والخبورا
 واجتمع الخشاد والخشود
 وكانت النفس عليه خائفة
 وعسكر مثل سواد الليل
 وكان فيها أخت البرية
 كأنما أضرم فيها النار
 وأخذت حولهم الرجال
 وقد نقت نومهم الرماة
 جراحهم تنغل في الجوارح
 حتى بدا الموت لهم زواما
 ثم طرهم صواعق البلية
 وانحشدا من تحت كل نجم
 يوم الخميس مسرعا حثيثا
 وحوله الصلابان والتواقس
 عن جانب الحصن الذي قد دمر
 مستبصرا في زحفه إليه
 واعتدت الأرواح عند الحجرة
 وانهزمت بطانة الشيطان
 وأدبر العليج ذميما خازيا
 فصبّحوا العدو يوم الجمعة
 البنلوني مسع الجلقي
 وأن يموتا قبل ذلك المحضر
 لا يهزما دون لقاء الموت
 قد جالوا الجبال بالفرسان

146. حي تَدَاعَى النَّاسُ يَوْمَ السَّبْتِ
فَكَانَ وَقْتًا يَالَهُ مِنْ وَقْتِ
147. فَأَشْرَعَتْ بَيْنَهُمُ الرِّمَاحُ
وَقَدِ عَلَا التَّكْبِيرُ وَالصِّيَاحُ
148. وَفَارَقَتْ أَعْمَادُهَا السِّيُوفُ
وَفَغَرَّتْ أَفْوَاهُهَا الْخُتُوفُ
149. وَانْغَمَسُوا فِي غَمْرَةِ الْقِتَالِ
وَالْتَقَتِ الرِّجَالُ بِالرِّجَالِ
150. فِي مَوْقِفٍ زَاغَتْ بِهِ الْأَبْصَارُ
وَقَصُرَتْ فِي طَوْلِهِ الْأَعْمَارُ
151. وَهَبَّ أَهْلُ الصَّبْرِ وَالْبَصَائِرِ
فَأَوْعَقُوا عَلَى الْعَدُوِّ الْكَافِرِ
152. حَتَّى بَدَتْ هَزِيمَةُ الْبِشْكَسِ
كَأَنَّهُ مَتَضَبُّ بِالْوَرَسِ
153. فَانْقَضَتِ الْعُقْبَانُ وَالسَّلَالِقَةُ
زَعَقًا عَلَى مُقَدَّمِ الْجَلَالِقَةِ
154. عُقْبَانٌ مَوْتٌ تُخَطِّفُ الْأَرْوَاحَا
وَتُشْبِعُ السِّيُوفَ وَالرَّمَاحَا
155. فَاَنْهَزَمَ الْخَنْزِيرُ عِنْدَ ذَاكَ
وَانْكَشَفَتْ عَوْرَتَهُ هُنَاكَ
156. فَفُقِّتُوا فِي بَطْنِ كُلِّ وَادِي
وَجَاءَتْ الرُّؤُوسُ فِي الْأَعْوَادِ
157. وَقَتَمَ الْقَائِدُ أَلْفَ رَاسٍ
مِنَ الْجَلَالِيْقِ ذَوِي الْعِمَاسِ
158. فَتَمَّ صُنْعُ اللَّهِ لِلْإِسْلَامِ
وَعَمَّا سُرُورُ ذَلِكَ الْعَامِ
159. وَخَيْرُ مَا فِيهِ مِنَ السُّرُورِ
مَوْتِ ابْنِ حَقَّصُونَ بِهِ الْخَنْزِيرِ
160. فَاصِلُ الْفَتْحِ بِفَتْحِ ثَانِي
وَالنَّصْرُ بِالنَّصْرِ مِنَ الرَّحْمَنِ
161. وَهَذِهِ الْغَزَاةُ تُدْعَى الْقَاضِيَّةَ
وَقَدِ أَتَنَّهُمْ بَعْدَ ذَاكَ الذَّاهِيَّةَ

117. Allah, düşmanlarından öcünü aldı ve dostlarına zafer bahşetti.
118. Yeni başlayan yılın başlangıcında, doğruluk kahramanın ruhunu doldurdu.
119. Çocukların ve babaların en iyisi çok şerefli imam için,
120. Bir ve Kahhar'ın müdafaasını yapmak ve kâfirlerden öcünü almak için,
121. Bu sebeple askerler ve ordular oluşturdu ve kabile reislerini ve tebaalarını ayrı ayrı topladı.
122. Sınır adamlarını bir araya getirdi ve zevk ve eğlencelerden uzaklaştırdı.
123. Ta ki, ordular tamamlanıp askere alan ve alınanlar toplanıncaya kadar.
124. Grubu yönetmek için Bedir'i atadı, çünkü dehşete düşmüştü.
125. Sel gibi kıtalarla ve gecenin karanlığı gibi askerle ilerledi.

126. İçinde yeryüzünün en kötülerinin saklandığı Mutniyye (Motunia) üzerine ininceye kadar,
127. Onlara karşı açık bir savaş yürüttü, bu savaşın kıvılcımlarından bir ateş başladı.
128. Piyadeler onları her yandan sararken, aralarındaki savaş çok şiddetliydi.
129. Bu sebeple bütün günü savaşarak geçirdiler, daha sonra uykularını gideren okçularla geceyi geçirdiler.
130. Bu sebeple uzun gece geçip giderken, onlar yaraları irinlenmiş yorgun kimseler gibiydiler.
131. Sonra onlara karşı savaşmaya devam ettiler, ölüm ansızın ve şiddetlice kendini ifşa edinceye kadar,
132. Üzerlerine felaket, yıldırım yağdıran kaderin bulutlarını gördüklerinde,
133. Hristiyanlar hızla yabancı toprak için saldırdıklarında, her yıldız altında yeniden toplandılar.
134. Perşembe günü dinsizler, son derece hızlı biçimde onların imdada yetiştiler.
135. Önlerinde piyadeler ve şövalyeler gidiyordu, onların etrafında ise haçlar ve çanlar,
136. Tahrip edilmiş kalenin kenarında ordunun çekilmesini umuyorlardı.
137. Bundan dolayı Bedr kendi adamlarıyla onlara doğru yürüyüşünde, onların kendisini izlemesini engelledi.
138. Ordunun sağ kanadı sol kanadıyla buluşuncaya ve soluklar nefes borusunda düğümleninceye kadar,
139. Bu sebeple Müslümanlar kâfirleri yendi ve şeytanın arkadaşları kaybettiler.
140. Böylelikle onlar hızla katledildi ve dağıtıldı, kâfirler rezil rüsva olmuş bir şekilde geri çekilirken.
141. Bu arada bizim insanlarımız Alcoleaya doğru yol çıkmıştı ve Cuma sabahı düşmanla karşılaştı.
142. İki kâfir grup da yolda bulunmuştu: Pamplonan ve Galicyalılar.
143. Bunlar Müslüman ordusunu yağmalamak veya öldürmek konusunda anlaşmaya vardılar.

20 • Urcuzeler ve İbn Abdirrahman'ın Tarihi Urcuzesi

144. Ölümle karşılaşmadan yenilmek yok diye şeytana ve putlara yemin ettiler.
145. Süvarilerle dağları kuşatmış bir biçimde aralarında
146. İnsanlarımız Cumartesi günü toplanıncaya kadar, O ne gündü ama öyle!
147. Allahu ekber nidaları ve haykırışlar yükselirken mızraklar havada uçuştular.
148. Kılıçlar kınlarından ayrıldı ve ölüm ağzını açtı.
149. Piyadeler piyadelerle karşılaştı ve bir arbede içinde birbirlerine girdiler.
150. Böyle bir yerde bakışlar birbirinden kaçtı ve ömürler çok kısaldı.
151. Kendilerine sabır ve dayanıklılık ve basiret verilmiş olanlar, büyük bir enerjiyle kâfir düşman üzerine tarruz etti.
152. Baskların yenilgisi ortaya çıkıncaya kadar sanki savaşların lekesiydi.
153. Çünkü kartallar ve tazılar yükseldi ve çığlık attı, Galiçyalıların liderini çağırmaq için.
154. Ölümün kartalı ruhları kabzetti ve kılıçları ve mızrakları ölüme doyurdu.
155. Böylece domuzlar yenilgiye uğradılar ve onların kurları ortaya çıktı.
156. Dahası her nehir yatağında öldürüldüler ve başları kazıklar üzerinde taşındı.
157. Komutana zorluklar içinde yüzen Galiçyalıların başları verildi.
158. Bu yolla o yılın sevinci hepimizi sararken Allah'ın İslâm'a yardımını gerçekleştirdi.
159. Gerçi, çevresindeki pek çok domuzla birlikte İbn Hafsûn'un ölümü sevinçlerin en büyüğüydü.
160. Böylece Allahın yardımıyla ikinci bir fetih gerçekleştirdi.
161. Böylece bu savaş kendinden sonra huzuru sağladığı için "bitirici" diye adlandırıldı.

Yıl 307:

162. وبعدها كانت غزاه بلده
163. وبدؤها أن الإمام المصطفى
164. لما أتته ميتة الخنزير
165. كاتبه أولاده بالطاعة
166. وأن يقرهم على الولاية
167. فاختار ذلك الإمام المفضل
168. ثم لوى الشيطان رأس جعفر
169. فنقض العهد والميثاقا
170. وضم أهل الثكث والخلاف
171. فاعتاقه الخليفة المؤيد
172. من عليه من غيون الله
173. فجند الجنود والكتائب
174. ثم غزا في أكثر العديدي
175. حتى إذا مر بحصن بلده
176. يمنعهم من انتشار خيله
177. ثم مضى يستنزل الحصونا
178. حتى أتاه باشر من بلده
179. فقدم الخيل إليها مسرعا
180. فحقتها بالخييل والرماة
181. فاطلع الرجل على أنقابها
182. فأذعنت ولم تكن بمذعنة
183. فقدمت كقارها للسيف
184. وذلك من يمين الإمام المرتضى
185. ثم انتحى من فوره ببشرا
186. وحطم النبات والزروع
187. فإذا رأى الكلب الذي رآه
188. ألقى إليه باليدين ضارعا
189. وأن يكون عاملا في طاعته
190. فوثق الإمام من رھانه
191. وقيل الإمام ذاك منه
- وهي التي أودت بأهل الردة
- أصدق أهل الأرض عدلا ووقفا
- وأنه صار إلى السعير
- وبالدخول مدخل الجماعة
- على درور الخرج والجبابة
- ولم يزل من رأيه التفضل
- وصار منه نافخا في المنخر
- واستعمل التشغيب والنفاقا
- من غير ما كاف وغير وافي
- وهو الذي يشقى به ويسعد
- حواظ من كل أمر داهي
- وقود القواد والمقائبا
- مستصحباً بالنصر والتأييد
- خلف فيه قائداً في عدة
- وحارساً في يومه وليهم
- ويبعث الطلاع والعيونا
- يعدو برأس رأسها في صعدة
- واحتلها من يومه تسرعاً
- وجملة الحماة والكمأة
- واقتم الجند على أبوابها
- واستسلمت كافر لمؤمنة
- وقتلوا بالحق لا بالحيف
- وخير من بقي وخير من مضى
- فلم يدع بها قضيباً أخضرا
- وهتك الرباع والربوعا
- من عزمه في قطع متنواه
- وسال أن يئقى عليه وادعا
- على درور الخرج من جبابته
- كيلا يكون في عمى من شايه
- فضلا وإحسانا وسار عنه

162. Bundan sonra Belde'ye karşı vuku bulan savaş, ah-dinden dönenlere yöneltildi.
163. Başlangıcı, koruyucu ve yeryüzünde en güvenilir kişi olan seçilmiş Halife,
164. Domuzun öldüğü ve cehenneme gittiği haberini aldıktan sonra,
165. (İbn Hafsûn'un) çocukları Halifeye boyun eğmeyi ve Müslüman topluma katılmayı kabul ettiler.
166. Bunlar kendi bölgelerinde yönetim hakkını karşılığında vergi ödemeyi kabul ettiler.
167. Bu sebeple faziletli imam sürekli iyilik yapma görüşünü sürdürmeyi seçti.
168. Sonra şeytan Ca'fer'in aklını çeldi ve bu sebeple burnu büyüdü.
169. Böylece anlaşma ve ittifakı bozdu ve uyuşmazlığı ve ayrılmaları kullandı.
170. Sözlerinde durmayan, anlaşmayı bozan ve kanuna muhalefet edem kimseleri kucakladı.
171. Fakat zorluk içindekileri rahata kavuşturan Halife, Allah'ın yardımıyla onu engelledi,
172. O ki, herhangi bir bela gelme ihtimaline karşı onu takip eden adamları, Allahın koruyucu nazarı üzerinde olan birisidir.
173. Askerleri ve birlikleri topladı süvarileri ve komutanları atadı.
174. Bundan sonra, ordunun büyük bir kısmını kullanarak zaferin ve desteğin kendisinde kalması amacıyla savaştı.
175. O zamana kadar, Belde kalesine ulaştığında arkasında bir kumandanı temsilcisi olarak bıraktı bir miktar adamıyla birlikte,
176. Onlara süvarilerini gece gündüz savunma pozisyonunda kalmaları ve yerlerinden ayrılmalarını yasakla-

- arak,
177. Sonra ilerledi ve keşifçiler ve casuslar göndererek kaleye sızmaya çalıştı,
  178. Ta ki Belde'den bir haberci ona iyi haberler getirinceye dek, (haberci) elinde bir mızrağın üzerinde şefin başı olduğu halde koşuyordu.
  179. Bu sebeple atlıları hızla o yöne yolladı, tam da o gün kaleyi ele geçirdi.
  180. Sonra atlılar, okçular ve bütün savaştan cesur askerler kalenin etrafını kuşattılar.
  181. Piyadeler surlarda gedik açtı ve ordu oradan korkusuzca kaleye saldırdı.
  182. Böylece kale teslim alındı gerçi daha önce hiç teslim olmamıştı ve böylece kâfir bir topluluk yerini Müslüman bir topluluğa bıraktı.
  183. Kâfirler haksız yere değil hak ettikleri için kılıçla öldürülmeden önce.
  184. Kendisinden hoşnut olunan Halifeye biat edenler kalanların en hayırlısı ve vefat edenlerin en hayırlısı,
  185. Sonra öfkeyle Bobastro'ya yöneldi üzerinde yeşil bir dal bırakmadı.
  186. Bitkileri tahrip etti, tarım ürünleri ve tarım alanlarını tarumar etti,
  187. Köpek, Halifenin kararlı bir şekilde onları niyetlerinden vazgeçirmek istediğinin açıkça gördü.
  188. Alçakgönüllü bir şekilde teslim oldu ve onun izniyle belki bağışlanırım diye bağışlanma talep etti.
  189. Yine vergi ödemek şartıyla kendi toprağında hükümler olmayı umarak,
  190. Böylelikle imam onu rehin alarak bağladı böylece bundan sonra ona karşı kör olmasın diye.
  191. İmam faziletiyle ve iyi şeyle yapma temayülüyle onun şartlarını kabul etti ve ondan ayrıldı.

Yıl 308:

192. ثم غزا الإمام دار الحرب
193. فحشدت إليه أعلام الكور
194. إلى ذوي الديوان والريات
195. وكل من أخلص للرحمن
196. وكل من طاع في الجهاد
197. فكان حشداً ياله من حشد
198. فتحسب الناس جرأداً منتشراً
199. ثم مضى المظفر المنصور
200. أمامه جند من الملائكة
201. حتى إذا فوز في العدو
202. وأنزل الجزية والدواهي
203. فزلزلت أقدامهم بالرعب
204. واقتحموا الشعاب والمكامنأ
205. فما بقي من جنبيات دور
206. إلا وقد صيرها هباء
207. وزعزت كتائب السلطان
208. فكان من أول حصن زغزغوا
209. مدينة مغرولة بوخشمة
210. ثم ارتقوا منها إلى حواضر
211. ثم مضوا والعلاج يحثذهم
212. حتى أتوا توأ لوادي دي
213. لما التقوا بمجمع الجوزين
214. من أهل أليون وبنبلونة
215. تضافر الكفر مع الإلحاد
216. فاضطربوا في سفح طود عالي
217. فبادرت إليهم المقدمة
218. وردّها متصل برّد
- فكان خطباً ياله من خطب
ومن له في الناس ذكراً وخطر
وكلّ منسوب إلى الشامات
بطاعة في السر والإعلان
أو ضمه سرّج على الجياد
من كل حر عندنا وعبد
كما يقول ربنا فيمن حشر
على جبينه الهدى والثور
أخذة لربها وتاركة
جنبه الرحمن كلّ سوا
على الذين أشركوا بالله
واستنبروا من خوف نار الحرب
وأسلموا الحصون والمدائن
من بيعة لراهب أو دّير
كالنار إذ وافقت الأبياء
لكل ما فيها من البئان
ومن له من العدو أوقعوا
فغادروها فحمة مسخمة
فغادروها مثل أمس الدابر
بجيشه يخشى ويقفهم
ففيه عقى الرشد سبل الغي
 واجتمعت كتائب العجيين
وأهل أرنيط وبرشلونة
 واجتمعوا من سائر البلاد
وصاففوا تعبئة القتال
سامية في خيلها المسومة
يُمده بحر عظيم المدّ

219. فانهم العجان في علاج
 220. كلاهما ينظر حيناً خلفه
 221. والبيض في إثرهم والسمر
 222. فلم يكن للناس من براح
 223. فأمر الأمير بالتقويض
 224. فصادفوا الجمهور لما هزموا
 225. فدخلوا حديقة للموت
 226. فيالها حديقة وبالها
 227. تحضنوا إذ عاينوا الأهوالا
 228. وصخرة كانت عليهم صليماً
 229. تساقطوا يستطعمون الماء
 230. فكم لسيف الله من جزور
 231. وكم به قتلى من القساوس
 232. ثم تئى عنائه الأمير
 233. مُصمماً بحرب دار الحرب
 234. فداسها وسامها بالخسف
 235. فحرقوا ومزقوا الحصونا
 236. فانظر عن اليمين واليسار
 237. وأصبحت ديارهم بلاعاً
 238. ونصر الإمام فيها المصطفى
- ولبسوا ثوباً من العجاج
 فهو يرى في كل وجه حثفه
 والقتل ماض فيهم والأسر
 وجاءت الرؤوس في الرماح
 وأسرع العسكر في النهوض
 وعابنوا فوادهم فخرموا
 إذ طمعوا في حصنها بالقوت
 وافت بها نفوسهم آجالها
 لمعقل كان لهم عقالا
 وانقلبوا منها إلى جهنما
 فأخرجت أرواحهم ظمأ
 في مآذب الغربان والنسور
 تندب للصلبان والتواقس
 وحولته التهليل والتكبير
 فذامه كتائب من عرب
 والهتك والسفك لها والنسف
 وأسخنوا من أهلها العيوننا
 فماترى إلا لهيب النار
 فماترى إلا دخاناً ساطعاً
 وقد شفى من العدو واشتفى

192. Ardından Halife kâfir düşmanın yurduna sefer düzenledi, çok hem de ne çok önemli bir problem varken,
 193. Şehirlerin önde gelenleri, toplumda önemli ve saygın bir makama sahip olanlar ve onun etrafında toplandı.
 194. Yöneticilerin, komutanların ve bütün soylu kişilerin etrafında,
 195. Gizli ve açık Rahman'a samimiyetle bağlı olanların,
 196. Cihadı destekleyen (ısrar eden) veya eğer üstünde cihada katan kimse,

197. Birlik ne müthiş bir birlikti, hürlerden ve kölelerden oluşmuş.
198. İnsanları, Rabbimizin kıyamet günü kabirlerinden çıkarılanlar için dediği³⁰ gibi, etrafa ayılmış çekirge sürüsü sanırsın.
199. Sonra muzaffer ve mansur Halife ileri yürüdü, altında ışık ve mesaj,
200. Önünde meleklerden bir ordu, Rabbi için (can) alan ve bırakan.
201. O zamana kadar düşmanın arasına daldıklarında, Rahman onları her türlü zarardan korudu.
202. Ve Allah'a eş koşanlara cizye ve belalar indirdi.
203. Ayakları korkudan tir tir titredi ve savaşın ateşinin dehşetinden korkutuldular.
204. Gizli dağ geçitlerine ve sığınaklara saldırdılar, kaleleri ve şehirleri teslim ettiler,
205. Böylece ne bir kiliseye ne de manastıra bağlı keşiş kalmadı kırsal bölgede.
206. Ancak, kuru otlara uğrayan ateş gibi, onları kül, duman haline getirdiler.
207. Sultanın birlikleri, oradaki tüm binaları yerle bir ederken,
208. İlk kalelerden birini ki içinde aradıkları düşman bulunuyordu, yerle bir ettiler.
209. Vahşeme (Osma) diye bilinen bir şehri mangal kömürü parçası gibi geride bıraktılar.
210. Sonra oradan yukarı başka köylere gittiler, oralardan da, dünkü gibi, bir iz bırakmadan ayrıldılar.
211. Ardından kâfirler onları peşinden izlerken, korkarak izlerini sürerken ordusuyla hareket ettiler,
212. Sonunda doğrudan dürüstlüğü'nün suç eğilimlerini yok ettiği Deyy vadisine vardılar.
213. Mecma'ul-Cevzeyn'e ulaşır, (Azdun ve Şance'den) küffarın birlikleri toplandıklarında,

---

³⁰ Kamer, 54/7

214. Alyon ve Pamplonalılar, Arnit ve Barselonalıların da katıldığı birlikler toplandığında),
215. Küfür ilhad ile birbirine yardım etti, ülkenin diğer bölgelerinden gelip toplanarak.
216. Yüksek dağın eteğinde koşuşturdular, ardından savaş düzeni aldılar.
217. Akıncılarımız, atlarıyla yükseğe baskın yaparak, onların hemen peşinden takip etti.
218. Ve onun dalgasını diğer dalgalar izledi, büyük bir okyanusa ulaştıran.
219. İki küffar birliği toz duman elbisesi giyinerek yenilgiye uğradı.
220. Her ikisi de gerilerine ara sıra bakıyordu, herkesin yüzünde kendi ölümünü görerek.
221. Beyaz ve esmer kılıç, peşlerindedir, öldürürken, yakalarken saflarını delip geçerken.
222. İnsanların kaçışına imkân kalmadı ve başlar mızraklar üzerinde taşındı.
223. Çünkü Emir, düşmanı yok etmeyi emretti, ordu da hızla onlara karşı saldırıya geçti.
224. Kendi kalabalıkları, bozguna uğramış ve kendi komutanları yok edilmiş bir halle karşılaştılar.
225. Bu yüzden kalelerine girmeyi arzuladıklarında, bir ölüm bahçesine girmiş oldular.
226. Bahçe ama ne bahçe! Giriş hem de ne giriş! Ruhlarını ecellerine götüren,
227. Onlar korkuyu gördüklerinde, kaleye sığındılar, kendileri için sağlam bir bağ haline gelen.
228. Onların felaketi olan bir kaya parçası, orayı cehennem çevirdi.
229. Su isteyerek birer birer yere yıkıldılar, ruhlarını susuz bir biçimde teslim ettiler.
230. Böylece niceleri Allahın kılıcıyla kargalara ve akbabalara yem oldular.
231. Taraftarlarını haç ve çanlar adına çağıran nice papaz

öldürüldü³¹.

232. Sonra Emir atını dörtnala sürdü, etrafındakiler tekbir ve tehlil getirirken.
233. Öndeki Arap süvarilerle düşman topraklarında savaşı sürdürmek için,
234. Böylece onu ayakaltında çiğnedi, onları heybetiyle alçaltıp, rezil ederek kan dökerek, tamamen yok ederek.
235. Üstelik kaleleri yakıp yıktılar, sakinlerine acı verdiler.
236. Şimdi sağa sola bak, ateşin alevlerinden başka bir şey göremezsin,
237. Ve yurtları viraneye döndü, biz tüten dumandan başka bir şey göremedik.
238. Bütün bunların ortasında seçilmiş İmama zafer nasip oldu, düşmandan alma istediği intikamı alarak.

Yıl 309:

لَسَمَا إِلَيْهَا جَيْشَهُ لَمْ يُنْهَسْ	239. وبعدها كانت غزاة طرش
وَكُلَّ صِلِّ أَسْوَدَ شُجَاعِ	240. وأحدقت بحصنها الأفاعي
يَعْتَوِرُ الْقَوَادُ فِيهِ دَانِبَا	241. ثم بنى حصناً عليها رايتبا
وِغَابَ عَنِ يَافُوخِهَا شَيْطَانِهَا	242. حتى أنابت غنوة جنائها
وَأَكْرَمَ الْأَحْيَاءِ وَالْأَمْوَاتِ	243. فأذعنت لسيد السادات
وَخَيْرَ مَنْ يَحْكُمُ فِي بِلَادِهِ	244. خليفة الله على عباده
بَعْدَ قُفُولِ الْمَلِكِ الْمُؤَيَّدِ	245. وكان موت بدر بن أحمد
وَخَيْرَ مَصْحُوبٍ وَخَيْرَ صَاحِبِ	246. واستحجب الإمام خير حاجب

³¹ Daha önce de keşişlerin öldürüldüğünden, (205. Beyit) bahsetmişti. Oysa biliyoruz ki İslam savaş hukukunda din adamlarına ve mabetlere hiçbir surette dokunulmaz. O halde İbn 'Abdirabbih'in bu ifadelerini nasıl anlamalı veya "farklılıkların bir arada yaşamasına model" olarak gösterilen Endülüs'te böyle bir üslubu -din adamlarına karşı bu davranışı- değerlendireceğiz? Şahsen, keşiş, papaz, rahip gibi ifadeleri genel anlamda "Hristiyan" ve Müslümanlara karşı savaş açan "haçlı önderleri" olarak kabul etmek vakıya daha uygun görüldüğü düşüncesindeyiz. Yine Endülüs'te Müslümanların o topraklara ait olmadığı ve istilacı olarak algılanması, Müslümanların da Hristiyanlara karşı daha katı tutum takınmalarına sebep olduğu kanaatindeyiz.

247. مُوسَى الْأَعْرَبُ مِنْ بَنِي جَدِيرٍ عَقِبَ كُلِّ رَأْفَةٍ وَخَيْرِ

239. Bundan sonra Turraş'da (Toroks) bir savaş oldu ve Halife ordusuyla buraya doğru ara vermeden ilerledi.
240. Büyük karayılanlar ve engerekler kalelerinde kuşatıldı.
241. Sonra, tahkimat yaptı ve bunun içinde her komutan sırayla uğraştı.
242. Sonra o şeytanlar zorla teslim alınıp pişmanlık duyuncaya ve kendi şeytanları beyinlerini terk edinceye kadar.
243. Çünkü o, dirilerin ve ölülerin en asili olan efendilerin efendisine teslim oldu.
244. Allahın halifesi, onun kullarının yaşadığı toprağı en iyi yöneten,
245. Bedr b. Ahmed'in ölümü ilahi yardıma mazhar olanların dönüşünden sonra gerçekleşti.
246. Bu sebeple imam arkadaşların en iyisi ve en iyi hazineciyi atadı.
247. Musa, Benî Cudeyr'in en ünlüsü ve iyi ve merhametin gerçek dostu.

Yıl 310:

248. وبعدها غزاهُ عشرُ غزوةٍ بها افتتحَ منتلونَ عَنوةٍ
249. غزا الإمامُ في ذوي السلطانِ يَوْمَ أَهْلِ الْكُتِّ والطَّغْيَانِ
250. فاحتلَّ حصنَ منتلونَ قاطعًا أسبابَ مَنْ أصبحَ فيه خالِعًا
251. سارَ إليه وبنى عليه حتى أتاهُ مُلقياً يَدِيهِه
252. ثم انتفى عنه إلى شَدُونَةَ فعاصها سهلاً من الخزونةِ
253. وساقها بالأهل والولدانِ إلى لزومِ قَبَةِ الإيْمَانِ
254. ولم يدعْ صَعْبًا ولا منيعًا إلا وقد أذلهم جميعًا
255. ثم انتفى بأطيبِ القفولِ كما مضى بأحسنِ الفضولِ

248. Bundan sonra, kuvvetle Monteleon'un zapt edildiği onuncu yıl seferi gerçekleşti.
249. Halife, bozguncu ve sadakatini bozanlara karşı ordusuna komuta ederek ilerledi.
250. Monteleon kalesine, orada yaşayanların yardım yollarını keserek, saldırdı.
251. Üzerlerine yürüdü ve onlara yardım gelmeden önce etraflarında tahkimat yaptı.
252. Ardından orayı bırakarak Şezune'ye (Sidonia) yöneldi ve engebeli yeri düz bir ovaya çevirdi.
253. Oradaki yetişkin ve çocukları sadakatin çatısının altına sevk etti.
254. Geride ne bir zorluk ne de aşılamayan bir engel kaldı, ancak hepsi de boyun eğdiler.
255. Ve en güzel biçimde geri döndü ve tıpkı en lütuflukâr biçimde ayrıldığı gibi.

Yıl 311:

256. وبعدها غزاة إحدى عشرة	كم نَبَّهت من نائم في سَكْرَةٍ
257. غزا الإمامُ يَنْتَحِي بَيْشْتُرًا	في عَسْكَرٍ أَعْظَمَ بِذَلِكَ عَسْكَرًا
258. فَاحْتَلَّ مِنْ بَيْشْتُرٍ ذَرَاهَا	وَجَالَ فِي شَاطِئِ فِي سِوَاهَا
259. فَخَرَّبَ الْعُمَرَانِ مِنْ بَيْشْتُرٍ	وَأَذْعَنْتِ شَاطِئُ لِرَبِّ الْعَسْكَرِ
260. فَأَدْخَلَ الْعِدَّةَ وَالْعَدِيدَا	فِيهَا وَلَمْ يَبْرُكْ بِهَا عَنِيْدَا
261. ثُمَّ انْتَحَى بَعْدَ حُصُونِ الْعُجْمِ	فَدَاسَهَا بِالْقَضْمِ بَعْدَ الْخَضْمِ
262. مَا كَانَ فِي سِوَا حِلِّ الْبُحُورِ	مِنْهَا وَفِي الْغَابَاتِ وَالْوُغُورِ
263. وَأَدْخَلَ الطَّاعَةَ فِي مَكَانِ	لَمْ يَدْرُ قَطُّ طَّاعَةَ السُّلْطَانِ
264. ثُمَّ رَمَى الثَّغْرَ بِخَيْرِ قَائِدِ	وَذَاهُمْ عَنْهُ بِخَيْرِ ذَائِدِ
265. بِهِ قَمَا اللَّهُ ذَوِي الْإِشْرَاكِ	وَأَنْقَذَ الثَّغْرَ مِنَ الْهَلَاكِ
266. وَانْتَأَشَ مِنْ مَهْوَاتِهَا تُطِيلُهُ	وَقَدْ جَرَّتْ دِمَاؤُهَا مَطْوُولُهُ
267. وَطَهَرَ الثَّغْرَ وَمَا يَلِيهِ	مِنْ شَيْعَةِ الْكُفْرِ وَمَنْ ذَوِيهِ
268. ثُمَّ انْتَهَى بِالْفَتْحِ وَالنَّجَاحِ	قَدْ غَيَّرَ الْفَسَادَ بِالصَّلَاحِ

256. On birinci yılın seferi, nice uyuyanı uyuşukluk halinden uyandırdı.
257. Halife ordusuyla-hem de ne müthiş ordu- Bobastro'ya sefer düzenledi.
258. Bobastro ovasını ele geçirdi, Şât (Jete) kalesini ve diğer kaleleri zaptederek.
259. Bobastro'daki binaları tahrip etti, öte yandan Şât kalesi ordu komutanına teslim oldu.
260. Oraya pek çok asker ve teçhizat soktu ve orada tek bir baş kaldıran, direnen kimse bırakmadı.
261. Ardından yolunu Arap olmayanların bulunduğu kalelere çevirdi, onları önce ön dişleriyle sonra da azı dişleriyle un ufak etti- ezdi.
262. Ki bu kaleler sahil bölgesinde, ormanlık alanlarda, sarp bölgelerde bulunmaktadır.
263. Böylece merkezi otoriteye hiç boyun eğmemiş yerlerde itaati sağladı.
264. Sonra kuzey sınırına en iyi komutanıyla hücum etti, oradan kâfirleri en iyi yöneticisiyle çıkarttı.
265. Onun aracılığıyla müşrik topluluğunu kontrol altına aldı ve sınır bölgesini yıkıcılardan kurtardı.
266. Ve Tutile'yi (Tudela) felaket çukuruna düşmekten kurtardı, öcü alınmamış kan dökülürken.
267. Ve sınır bölgesini ve civarını kâfir topluluğu ve peşinden gidenlerden temizledi.
268. Sonunda bozgunculuğu dürüstlüğe çevirerek, başarı ve zaferle geri döndü.

Yıl 312:

269. وبعدها غزاهُ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ
وكم بها من حَسْرَةٍ وَعَيْرَةٍ
270. غزا الإمامُ حوله كَتَائِبَهُ
كَالْبَدْرِ مَحْفُوفاً بِهِ كَوَاكِبَهُ
271. غزا وَسِيفُ النَّصْرِ فِي يَمِينِهِ
وَطَالَعُ السَّعْدِ عَلَى جَبِينِهِ
272. وصاحبُ العسْكرِ والتدبيرِ
موسى الأغرُّ حاجبُ الأميرِ

- واستنزل الوحش من الصخور
 وابتعثه أمراء الفتنه
 وجمّل الحق على مؤمنها
 نحت لواء الأسد العُضْبَقْر
 من كل صيف يعزى إليهم
 بكت على دمانها المطولة
 والحرب في الرواح والغدوّ
 وأن تكورن رداءه في الدّرب
 من صخبه وبين رجال النّغر
 ولا يجوز الجبل المؤشبا
 بنذب كل العرفاء والحشم
 خمسين ألفا من رجال العُج
 وما إلى حاشاه من سبيل
 وساحة المدينة الملعونة
 ساعده عليه غير الحاجب
 فكان فتحاً لم يكن له مثل
 واذرع الهجاء والخروب
 كتابا غطت على الفجاج
 ثم استعان بالمدى والباس
 واستنزل النصر من السماء
 وأبغع الحدود بالممدود
 جاوز فيها الساقه المقدمه
 فارقت البيض من الدماء
 وافتحم العسكر في المدينة
 وأسرع الخراب في معورها
 إذ جعلت نذفاها الحوافر
 ودل من إنتم من أطفالها
 تهى عليه الدمع عين الأسقف
 بسكّات الآذان بالنواقيس
 كلاهما فرض له النقيب
 والنصر والتأييد والفلاح
273. فدمّر الحصون من تدمير
 274. فاجتمعت عليه كل الأمة
 275. حتى إذا أوعب من حصونها
 276. مضى وسار في ظلال العسكر
 277. رجال تدمير ومن يليهم
 278. حتى إذا حلّ على تظيله
 279. وعظم ما لاقت من العدو
 280. فهم أن يديخ دار الحرب
 281. ثم استشار ذا النهى والجبر
 282. فكلهم أشار أن لا يُدربا
 283. لأنه في عسكر قد انخرم
 284. وشنعوا أن وراء الفج
 285. فقال لا بُد من الدخول
 286. وأن أديخ أرض تبلونيه
 287. وكان رأيا لم يكن من صاحب
 288. فاستنصر الله وعسى وتخل
 289. لما مضى وجاوز الدروب
 290. عبى له عُلج من الأعلاج
 291. فاستنصر الإمام رب الناس
 292. وعباد بالرّعبه والدعاء
 293. فقدم القوّة بالحشود
 294. فانهم العُلج وكانت ملحمه
 295. فقتلوا مقلّة الفناء
 296. ثم أمال نحو تبلونيه
 297. حتى إذا جاسوا خلال دورها
 298. بكت على ما فاتها النواظر
 299. لفقده من قتل من رجالها
 300. فكم بها وحولها من أغف
 301. وكم بها حقر من كنائس
 302. يبكي لها الناقوس والصليب
 303. وانصرف الإمام بالنجاح

304. ثم ثنى الرايات في طريقه إلى بني ذي النون من توفيقه
305. فأصبحوا من بسطهم في قبض قد ألصقت خدودهم بالأرض
306. حتى بدوا إليه بالبرهان من أكبر الأبياء والولدان
307. فالحمد لله على تأييده حمداً كثيراً وعلى تسديده

269. Daha sonra on ikinci yıl seferi oldu, bu sefer esnasında, nice talihsizlik ve ibret dolu olaylar meydana geldi.
270. Halife, yıldızlarla çevrilmiş dolunay gibi, etrafında birlikleri ile sefere çıktı.
271. Sağında zaferin kılıcı, önünde doğan şans yıldızıyla yola çıktı.
272. Emirin hacibi ve ordunun komutanı saygın Musa ile beraber,
273. Tudmir'in kalelerini yıktı ve sarp tepelerdeki vahşi hayvanları indirdi.
274. Ta ki tüm topluluk ona itaat etti ve baş kaldıranların liderleri de bağlılığını belirtti.
275. Nihayet hepsini kalelerinden topladı ve hakikati tarihe zarif biçimde kaydetti.
276. Büyük aslanın sancağı altındaki askerlerin gölgesinde yola çıkıp ilerlediler,
277. Tudmir'in adamları ve her kesimden onların akrabaları,
278. Sonunda Tutile'ye vardıklarında, ağladılar, intikamı alınmamış kanları,
279. Düşman ve savaştan akşam sabah çektikleri o büyük acılar için.
280. Böylece küffarın yurdunu ele geçirmesi ve dağ geçitlerinden asker destek ve yardım alması üzmüştür.
281. Sonra (Halife), arkadaşlarıyla ve sınır bölgesinin ileri gelenleriyle bu engel ile ilgili istişare etti.
282. Hepsi de, ağaçlarla çevrilmiş dağlık bölgede savaşmayı da oradan geçmeyi de istemediklerini bildirdiler.

283. Çünkü komutanlarını ve askerlerini yitirmesi nedeniyle zayıf düşmüş yıpranmış bir ordusu vardı.
284. Geçidin arkasında elli bin kişilik küffar ordusunun yerleştiği söylentisini yaydılar.
285. (Halife), oradan geçmelerinin gereğini, başka bir yolun olmadığını,
286. Pamplona topraklarına ve lanetli kente girerek ele geçirmesi gerektiğini açıkladı.
287. Bu Halifenin yardımcısı dışında hiçbir arkadaşının desteklemediği bir görüş idi.
288. Allah'a sığındı ve askerini savaş düzenine soktu ve eşi benzeri görülmemiş bir fetihle oraya girdi.
289. Bir kez yola çıktığında ve savaşın zirhını giyerek dağ geçitlerinden geçerken,
290. Kâfirin biri süvari birliklerini ona saldırmak için savaş düzenine soktu ve onları bir vadiye sevk etti.
291. Buna bağlı olarak Halife insanların Rabbinden yardım diledi ve destek istedi.
292. Daha sonra gökten yardım inmesi için dua ve niyaza sığındı.
293. Daha sonra komutanlarını, yardımcılarıyla beraber, birliklerin başına sevk etti.
294. Bu şekilde kâfirler, geri birliklerin öncü birlikleri bir katliama uğratmasıyla bozguna uğratıldılar.
295. Beyaz (kılıçları) kanla sulanacak ve onları yok edecek şekilde bir katliama uğradılar.
296. Daha sonra Halife, Pamplona'ya yöneldi ve ordu şehre gözü kapalı saldırdı.
297. O zamana kadar evlerinin en mahrem yerlerini didik didik araştırdılar ve binalarının yıkımı hızlandı.
298. Görenler ayaklarını yere vurarak olanlara ağladı,
299. Kendi adamlarının katledilmesine ve çocuklarından yetim kalanların sefaletine,
300. Papazların gözleri onlar için yaş dökerken sünnetsizlerden niceleri yerlerde serilmişler.
301. Çan seslerinin yerini ezan sesleri alırken nice kiliseler

tahkir edildi.

302. *Haç ve çan için Pamplona'ya ağlamak (son) görevle-
riydi.*
303. *Halife başarı, zafer, destek ve kurtuluş elde ederek
oradan ayrıldı.*
304. *Halife başarısından sonra yolu Beni Zinnûn'a yöneldi.*
305. *Rahatlık döneminden sonra sıkıntılı bir döneme girdi-
ler ve burunları sürtüldü,*
306. *En büyüğünden en küçüğüne bunu ispat edecek ka-
dar,*
307. *Böylece, ona yardım ettiği ve onu doğru yola ilettiği
için Allah'a şükürler olsun.*

Yıl 313:

308. *ثم غزا بيمينه أشونا*
309. *وحقها بالخيل والرجال*
310. *حتى إذا ما عابنوا الهلاك*
311. *وأسلموا حصنهم المنيعا*
312. *وقبلهم في هذا الغزاة*
313. *وأحكم الإمام في تدبيره*
314. *ومن سواهم من ذوي العشيرة*
315. *إذ حيسوا مراقباً عليهم*
316. *من البنين والعيال والحشم*
317. *فهيبطوا من أجمع البلدان*
318. *فكان في آخر هذا العام*
319. *مشاهد من أعظم المشاهد*
320. *لما غزا إلى بني ذي النون*
321. *إذ جاوزوا في الظلم والطغيان*
322. *وحاولوا الدخول في الأذية*
323. *فعاقهم عن كل ما رجوه*
324. *وضبطه الحصن العظيم الشأن*
325. *ثم مضى إليهم زحفا*
- وأشادوا حولها حصونا
وقاتلوهم أبلغ القتال
تبادروا بالطوع حينذاكا
وسمحووا بخرجهم خضوعا
قد هدمت معاقل العصاة
على بني هابل في مسيره
وأمرأ الفتنه المغيرة
حتى أتوا بكل ما لديهم
وكل من لاذ بهم من الخدم
وأسكنوا مدينة السلطان
بعد خضوع الكفر للإسلام
على يدي عيد الحميد القائد
فكان فتحاً لم يكن بالدون
بقاتهم لعامل السلطان
حتى غزاهم أنجد البرية
بنقضه كل الذي بنوه
أشئبين بالرجل والفرسان
يخطف الأرواح منهم خففا

326. فانهزموا هزيمة لن تُرقدوا وأسلموا صلّوهم مُحمدا
327. وغيره من أوجه الفُرسان مُغرّب في ماتم الغزبان
328. مُقطّع الأوصال بالسّنايك من بعد ما مُزق بالثيازك
329. ثم لجوا إلى طلاب الأمن وبذلهم ودائعاً من رهن
330. فقبضت رهائهم وأمنوا وأنفضوا رؤوسهم وأذعنوا
331. ثم مضى القائد بالتأييد والنصر في ذي العرش والتسديد
332. حتّى أتى حصن بني عماره والحرب بالتدبير والإدارة
333. فافتتح الحصن وخلي صاحبه وأمن الناس جميعاً جانبه

308. Sonra etrafında surlar inşa ettikleri Aşûna'ya uğruyla sefer düzenlediler.
309. Atlı ve yayalarla etrafını sarıp, onlarla kahramanca savaştılar.
310. Yok olacaklarını anladıklarında hemen boyun eğdiler
311. Erişilmez kalelerini teslim edip, vergilerini gönülden verdiler.
312. Bu savaşla asilerin sığınağı yok edildi.
313. Halife Benî Hâbil üzerine yürümeyle önleminde isabetli davrandı.
314. Sadece Benî Hâbil'e değil, onların dışındaki yaygın fitnenin önderlerine de savaş açmakla,
315. —316. Kendilerini savaşa adayıp evlatlarını, ailelerini, arkadaşlarını ve onlara sığınan bütün hizmetçilerini, ellerindeki her şeyi alana kadar,
317. Ülkenin her yerinden gelip, Sultanın kentine yerleştiler.
318. Bu yılın sonunda, küfrün İslâm'a boyun eğmesinden sonra,
319. Komutan Abdülhamid'in idaresinde savaşların en amansızını gerçekleştirdi.
320. Benî Zinnûn'a sefer düzenlediğinde, küçümsenemeyecek bir fetih gerçekleştirdi.
321. Sultanın memurlarını öldürmekle, zulüm ve azgınlıkta haddi aşmışlardı.

322. En hayırlı insan onlara savaş açana kadar zarar veriyorlardı,
323. İnşa ettikleri şeyi yıkarak, istedikleri her şeyden mahrum etti.
324. Atlı ve yayalarla büyük kale San Esteban'ı ele geçirdi.
325. Sonra (Abdulhamid'in) ardından onların canlarını alan bir aslan geldi.
326. Sonunda karşı koyamadan tam bir bozguna uğradılar ve kardeşi Muhammed'e teslim oldular.
327. Bunun dışında en iyi atlıları da teslim oldular.
328. Eklemleri kılıçlarla kesilmiş, vücutları mızraklarla parçalanmıştı.
329. Sonra biraz rehineler bırakıp, aman dilediler.
330. Rehinerler alındı ve onlara eman verildi. Başlarını eğip itaat ettiler.
331. Komutan, Allah'ın yardımıyla (galibiyetini) ebedileştirmek için devam etti.
332. Sonra Benî İmare kalesine yöneldi, orduyu iyi idare ederek, planlı bir şekilde savaştı.
333. Kaleyi fethederek sahibini serbest bıraktı, insanlara kendi yanında aman verdi.

Yıl 314:

334. لَمْ يَغْزُ فِيهَا وَغَزَتْ فَوَادَهُ
335. فَكُلُّهُمْ أَبْلَى وَأَغْنَى وَكَتَفَى
336. ثُمَّ تَلَاهُمْ بَعْدَ لَيْثِ الْغَيْلِ
337. هُوَ الَّذِي قَامَ مَقَامَ الضَّيْغَمِ
338. بِرَأْسِ جَالُوتِ النَّفَاقِ وَالْحَسَدِ
339. فَهَاكُهُ مَعَ صَاحِبِهِ فِي عِدَّةِ
340. قَدِ امْتَطَى مَطِيَّةً لَا تَبْرَحُ
341. مَطِيَّةً إِنْ يَغْرُهَا انْكِسَارُ
342. كَأَنَّهُ مِنْ فَوْقِهَا أَسْوَارُ
- وَاعْتَوْرَتْ يُبْنُشْتَرَا أَجْنَادُهُ
وَكَلُّهُمْ شَفَى الصُّدُورَ وَأَشْتَفَى
عَبْدَ الْحَمِيدِ مِنْ بَنِي بَسِيلِ
وَجَاءَ فِي غَزَاتِهِ بِالصَّنَائِمِ
مَنْ جُمِعَ الْخُزَيْرُ فِيهِ وَالْأَسَدُ
مُصَلِّينَ عِنْدَ بَابِ السَّدَّةِ
صَائِمَةً قَائِمَةً لِأَثْرَمَحُ
يُطْبِئُهَا النَّحَارُ لَا الْبَيْتِطَارُ
عِينَاهُ فِي كِلْتَابَيْهِمَا مَسَامَرُ

على غيري ذي جِماح	343. مباشرراً للشَّمْس والرِّياح
قول مُجِبِّ ناصِح شَفِيق:	344. يقولُ للخَّاطِر بالطَّرِيق
ومَن عصى خليفة الرحمن	345. هذا مقامُ خادِم الشَّيْطان
أصدَقَ منه في الذي لا يصدُقُ	346. فما رأينا واعظاً لا يَظنُّ
يُمَتُّ إذا شاء بمثل دائه	347. فقلْ لِمَن غُرَّ بسوءِ رائِه
قد ارتقى في مثل ذلك الحالق	348. كم مارق مضى وكم مُنافِق
ورأسه في جذعه مُرْكبُ	349. وعادَ وهُوَ في العَصا مُصَلَّبُ
بحال مَن تطابَه الخلائفُ	350. فكيف لا يَعتَبِرُ المخالِفُ
معتبراً لمن يرى ويسمعُ؟	351. أم تُراه في هوانٍ يَرتَعُ

334. Savaş alanında kendisi yerine komutanları savaştı, askerleri Bobastro'yu ele geçirdiler.
335. Hepsi savaşta cesaret gösterdi, yardım etti, hoşnutluk verdi, hepsi de gönüllere huzur verip kendileri huzur buldu.
336. Benî Besil'den ormanların aslanı gibi güçlü Abdülhamid kendi rotasında ilerledi.
337. —338. O, aslanların ve domuzların bulunduğu yerde kalan fitne ve nifakın başı Calut'un başını aldı.
339. Arkadaşlarıyla birlikte kale kapısında onları toplu halde asarak şaşırttı.
340. Bineğinin üstünde kendinden emin, ayakta dimdik bir şekilde durdu.
341. (Ki o) Başına bir geldiğinde baytarın değil, kasabın tedavi ettiği bir binek.
342. Sanki o bineğin üzerinde kale gibi, gözlerinde çivi var gibi,
343. Savaş atının sırtında inat ve dik başlı olmayanlara güneşi ve rüzgârları götürmüş gibi,
344. Seven, nasihat eden ve şefkatli bir dost gibi duyguya şöyle sesleniyordu:
345. İşte burası şeytana hizmet ve halifeye isyan edenin yeridir,
346. Konuşmadan, inanmadığı bir hakikati en doğru bir

- biçimde anlatan bir vaiz görmedik:
347. Kötü niyet taşıyan kişiye, böyle bir hastalığı isteyene, öleceğini söyle,
348. Nice dinden dönen göçtü gitti, nice münafık böyle bir musibete uğradı;
349. Çarmıha gerilmiş ve başı da üzerine takılmış bir şekilde,
350. Nasıl olur da Halifeye karşı çıkanlar, halifelerin istedikleri durumdan ibret almazlar!
351. Bu düşkün alçaklık içindekilerin durumunun, görebilen ve duyanlar için bir ibret olduğunu görmez misin?

Yıl 315:

فَجَالَ فِي سَاحَتِهَا وَدَمَّرَا	352. فيها غزا معتزماً ببشئرا
وهي الشجى من بين أخذئها	353. ثم غزا طليزرة اليها
مشمراً عن ساقه محاربا	354. وامتدّها بابن السليم راتباً
بعد بلوغ غايّة من جهده	355. حتى رأى حَقَصُ سبيلَ رُشدِهِ
وأسلم الحصن إليه طائعا	356. فدان للإمام قصداً خاضعاً

352. O yıl (315 yılında) azimle Babostra'ya sefer düzenledi ve topraklarında dolaşıp oraları tahrip etti.
353. Sonra iki hilekâr arasında bir engel olan Talcira'ya sefer düzenledi.
354. Elbisesini toplayıp sıkı savaşarak İbn Selim'in hücumlarına karşılık verdi.
355. Bütün gücünü sarf ettikten sonra İbn Hafs'ın doğru yolu anlayınca,
356. İmam'a tevazu ile boyun eğmeyi kabul etti, itaat ederek kaleyi teslim etti.

Yıl 316:

فَرَمَّهَا بِمَا رَأَى وَدَبَّرَا	357. لم يغزُ فيها وانتحى ببشئرا
ومحو آثار بني حفصون	358. واحتلّها بالعزّ والتمكين

359. وعاضها الإصلاح من فسادهم
360. حتى خلا ملخوذ كل قبر
361. عصابة من شيعة الشيطان
362. فخرمت أجسادها تحرماً
363. ووجه الإمام في ذا العام
364. إلى ابن داود الذي ثقلها
365. فحطه منها إلى البسيط
366. ثم أتى به إلى الإمام
- وظهر القبور من أجسادهم
من كل مرتد عظيم الكفر
عدوة الله والسلاطان
وأصليت أرواحهم جهنماً
عبد الحميد وهو كالضرغام
في جبلي شذونة تمنعا
كطائر آذن بالسقوط
إلى وفي العهد والذمام

357. Bu yıl savaş yapmadı, ama onarıp yönetmek için Babostra'ya çekildi.
358. İbn Hafsun'un izlerini silerek orayı güç, şan ve şerefle donattı.
359. Kabirleri onların cesetlerinden arındırarak, onların bozgunlarını düzelterek,
360. Her bir kabirdeki lahdin, dinden çıkmış büyük kâfirlerden kurtuluşuna kadar,
361. Onların hepsi şeytanın tarafında, Allah'a ve Sultan'a düşmandı.
362. Böylece onların bedenleri şiddetle ortadan kaldırıldı, ruhları da cehennemde kavruldu.
363. —364. İmam bu yıl aslan gibi Abdulhamid'i Sidonia (Şezune)'nın iki dağı arasında tahkim yapmış İbn Davud'un üzerine gönderdi.
365. Abdülhamid onu, yere düşen bir kuş gibi oradan indirdi,
366. Sonra onu, müslüman ve gayr-ı müslim'in sadakat gösterdiği imama götürdü.

Yıl 317:

367. وبعد سبع عشرة وفيها
368. فلم يزل يسومها بالخسف
369. حتى إذا ما ضم جانبيها
- غزا بطليوس وما يليها
وينتهيها بسيف الحتف
مُحاصراً ثم بنى عليها

- مُثَابِرًا فِي حَرْبِهِ مُوَاطِبًا
وَيَبْتَلِيهَا بِوَيْبِلِ الْحَرْبِ
وَأَقْتَرَحَتْ أَكْشَوْتِيَهُ وَبِاجَهُ
وَحَسَمِهِ الْأَدْوَاءَ مِنْ أَعْدَائِهِ
وَعَرَّهَا اللَّجَاجُ مِنْ مُرَاقِهَا
وَشَامَتِ الرَّمَاحَ وَالسِّيُوفَا
وَجَاءَهُ بِالْعَهْدِ وَالْأَمَانِ
وَسَاكِنًا فِي قِبَةِ الْإِسْلَامِ
370. خَلَى ابْنَ إِسْحَاقَ عَلَيْهَا رَاتِبًا
371. وَمَرَّ يَسْتَقْصَى حُصُونَ الْغَرْبِ
372. حَتَّى قَضَى مِنْهُمْ كُلَّ حَاجَةٍ
373. وَبَعْدَ فَتْحِ الْغَرْبِ وَاسْتِقْصَائِهِ
374. لَجَّتْ بِطَلْيُوسُ عَلَى نَفَاقِهَا
375. حَتَّى إِذَا شَافَتْ الْحَتُوفَا
376. دَعَا ابْنَ مَرْوَانَ إِلَى السُّلْطَانِ
377. فَصَارَ فِي تَوْسِيعَةِ الْإِمَامِ

367. *Sonra (üç yüz) on yedi senesinde Badajoz (Batalyeus)'a ve onun etrafındaki bölgeye sefer düzenledi.*
368. *Onlar küçük düşmekten ve ölüm saçan kılıçlardan kurtulamadılar,*
369. *Orayı iki taraftan kuşatarak ele geçirdi ve oraya istihkâm kurdu.*
370. *İbn İshak'ı oraya sürekli olarak bırakıp, sebatla savaşına devam etti.*
371. *Algarve (el-Garb) kalelerini kuşatıp şiddetli savaşlarla onları istila etti.*
372. *Orada planladığı her şeyi gerçekleştirince Ocsonaba (Akşuna) ve beja (Bâce) fethedildi.*
373. *Algarveye fethedip, sınırlarından düşman illetini kesip atınca,*
374. *Badajoz (Batalyeus), isyankârlıkta inat edip direndi. Ancak inat edip direnenler onu yarılttı.*
375. *Helak olmaya yüz tutunca, mızrak ve kılıçlarını kınlarına koydular.*
376. *İbn Mervan Sultandan aman diledi, o da ona söz ve güvence verdi.*
377. *Sultanın hükmünü kabul edip, İslâm kubbesi altına girdi.*

Yıl 318:

378. فيها غزا بعزمه طليطلة وامتنعوا بمعقل لا مثل له
379. حتى بنى جرنكشا بجنيها حصناً منيعاً كافلاً بحرّها
380. وشدها بآين سليم قائداً مجالداً لأهلها مجاهداً
381. فجاسها في طول ذلك العام بالخسف والنسف وضرب الهام

378. Bu sene (318 yılında) (liderlerinin) eşsiz müstahkem bir kaleye sığındıkları Toledo (Tulaytula)'ya sefer düzenledi.
379. Toledo'nun yanındaki Chalencas'a yapacağı savaşta ona denk ve korunaklı bir kale tahkim etti.
380. Toledolularla savaşmak için oraya İbn Selim'i komutan olarak bıraktı.
381. Yıl boyu (düşmanları) rüsva ederek, yıkarak ve başlarını keserek dolaştı.

Yıl 319:

382. ثم أتى ردفاً له دري في عسكر قضاؤه مقضي
383. فحاصروها عام تسع عشرة بكلّ مخبوك القوى ذي مرّة
384. ثم أتاهم بعد بالرجال فقاتلوهم أبلغ القتال

382. Sonra onun ardından istediklerini yapan bir ordunun başına Durrî geldi.
383. Böylece güçlü ve cesur savaşçılarla (üç yüz) ondokuz yılında orayı kuşatma altında tutmaya devam ettiler.
384. Sonra piyadelerle onların üzerine saldırdılar ve çetin bir şekilde savaştilar.

Yıl 320:

385. حتى إذا ما سلفت شهور من عام عشرين لها ثبور
386. ألفت يديها للإمام طائعة واستسلمت قسراً إليه باخعه
387. فأدعت وقلها لم تدعن ولم تقدمن أنفسها ولم تكن

388. ولم تُدِن لربّها بدين
 389. ومُبْتَدِي عشرين مات الحاجبُ
 390. وَبَرَزَ الإمامُ بالتأييدِ
 391. صَمْدًا إلى المدينة اللعينة
 392. مدينة الشقاق والنفاق
 393. حتى إذا ما كان منها بالأمم
 394. أتاه واليهما وأشياخ البلد
 395. فوافقوا الرَّحْبَ من الإمام
 396. ووجّه الإمام في الظهيره
 397. جريدة في وعرها وسهلها
 398. ولم يَكُنْ للقوم من دفاع
 399. وقووض الإمام عند ذلكا
 400. حتى إذا ما حلّ في المدينة
 401. أقمَعَهَا بالخيل والرجال
 402. وكان من أوّل شئين نظرا
 403. تَهَدَّمْ لِيَابِهَا والصور
 404. حتى إذا صَيَّرَهَا بَرَاخَا
 405. أَقْرَ بالتشبيد والتأسيس
 406. حتى استوى فيها بناء مُخَكَّمُ
 407. فعند ذلك أسلمت واستسلمت
- سبعاً وسبعين من السنين
 موسى الذي كان الشهاب الثاقب
 في عُدَّةٍ منه وفي عديد
 أتعسها الرحمن من مدينة
 ومؤئل الفساق والمُراق
 وقد ذكأ حرُّ الهجير واستخدم
 مستسلمين للإمام المُعتمد
 وأنزلوا في البرِّ والإكرام
 خَيْلاً لكي تدخل في الجزيره
 وذلك حين غفلة من أهلها
 بخييل ذُرِّيٍّ ولا امتناع
 وقلبه صَبَّ بما هنالكا
 وأهلها ذليلة مهينة
 من غير محارب ولا قتال
 فيه وما روى له ودبرا
 وكان ذلك أحسن التدبير
 وعابنوا حريمها مُباحا
 في الجبل النامي إلى عمروس
 فحلّه عامله والحشم
 مدينة الدماء بعد ما عتت

385. (üç yüz) yirmi yılında birkaç ay yıkımla geçti.

386. Toledo, istemediği halde boyun eğilerek ve ezilerek Halifeye teslim oldu,

387. Daha önce hiç boyun eğmemesine, teslim olmamasına ve ele geçirilememesine rağmen (böylece) boyun eğdi.

388. Yetmiş yedi yıl boyunca efendisinin emirlerine boyun eğmemiştir.

389. Üç yüz yirmi yılının başlarında, keskin bakışlı savaşçı hacip Musa, öldü.

390. Fakat Halife, kendine çok bağlı ve hazırlanmış asker-

- lerle orayı destekledi.
391. Lanetli şehre yönelerek Rahman bu şehri (Toledo) helak etsin.
392. Ayrılkıçılık ve bozgunculuğun kentine, azgınlara ve sapıkların merkezine,
393. Halkın ayrılış ateşi yanıp körüklendiğinde (oradan çıkarılacaklarını anladıklarında),
394. Şehrin valisi ve ileri gelenleri gelip saygın komutana teslim oldular.
395. Halifenin cömertliğiyle karşılaştılar, kendilerine ikram ve iyilikte bulunuldu.
396. Halife, o gün yanmadaya girmeleri için bir süvari birliği gönderdi.
397. Tepeleri ve düzlükleri tamamen süvarilerle (tutuldu), halki habersiz olduğu esnada yakaladı.
398. Halk, Durri'nin komutasındaki süvarilerine karşı ne savunma yapabildi ne de bir yere sığınabildi.
399. Halife orayı istiyordu ve orayı yakıp yıktı,
400. Halkı zelil ve itaatkâr bir şekilde iken şehre girdiğinde,
401. Süvari ve yayalarla çatışıp savaşmadan ele geçirdi.
402. Gördüğü söylediği ve tedbir aldığı ilk şeyden birisi,
403. Kalenin kapısının ve surlarının yıkılması oldu, bu en iyi çıkar yolu.
404. Şehir korumasız ortada kalınca, şehirdeki dokunması mübah olmayan şeyleri helal saydılar.
405. Amrus dağı üzerinde uzanan dağda yerleşime karar verdi.
406. Orada sağlam bir yapı inşa edip valisi ve askerlerini oraya yerleştirdi.
407. Böylece, çok kibirli davranan kanlar içindeki bu şehir, boyun eğip teslim oldu.

Yıl 321:

408. فيها مضى عبد الحميد مُلتئم
 409. حتى أتى الحصن الذي تَقَلَّعا
 410. فحَطَّه من هضباتٍ وَاكب
 411. إلا بَرُّغيبٍ له في الطاعة
 412. حتى أتى به الإمامَ راغبا
 413. فَصَفَّحَ الإمامُ عن جنائته
 414. ورَدَّه إلى الحُصُونِ ثانيا
- في أهبةٍ و عُدَّةٍ من الحَسَمِ
 يحيى بن ذي الثُّونِ به وامتنعا
 من غير تُعْنِيَتٍ وغير حَرَب
 وفي الدخولَ مَدخَلَ الجماعةِ
 في الصَّفحِ عن ذنوبِهِ وثانبا
 وقبِلَ المَبذولَ من إنابتهِ
 مُسَجَّلا له عليها واليا

408. Bu yıl Abdulhamid kendine bağlı ve hazır ordusuna eşlik ederek yola çıktı.
409. Yahya b. Zinnûn'un isyan edip sığındığı kaleye gelince,
410. Onu Veleb'in tepesinden indirdi, zorluk çekmeden ve savaş yapmadan,
411. Ancak sadece kendine itaate ve Müslüman topluma katılmasını isteyerek,
412. Onu suç ve hatalarını affetmesi isteğiyle Halifeye götürdü.
413. Halife, onun suçlarını affedip, bağışlanma dileğini kabul etti.
414. Onu kaleye tekrar vali olarak atayarak gönderdi.

Yıl 322:

415. ثم غزا الإمامُ ذوالمَجْدَيْنِ
 416. في فيلقٍ مُجمهرٍ لهام
 417. حافُ الرُّبى لِرَحْفَه تجيشُ
 418. كأنهم جِنٌّ على سَعالي
 419. فاقْتَحَمُوا مُلْنَدَةً ورومة
 420. حتى أتاه المارقُ الثُّجيبِي
 421. فَخَصَّه الإمامُ بالترحيبِ
- في مُبتدا عشرين واثنتين
 مُدْكَرِكَ الرُّؤوسِ والآكامِ
 تَجيشُ في حافاتِهِ الجيوشُ
 وكلُّهم أَمْضَى من الرُّبِبالِ
 ومن حَواليها حُصُونُ حيمة
 مُسْتَجْدِيًا كالتائبِ المُنيبِ
 والصَّفحِ والعُفْرانِ للذُّنوبِ

422. ثم حباهُ وكساهُ ووصلُ
 423. كلاهما من مركب الخلائف
 424. وقال: كُنْ مَأْ وَأَوْطِنْ فُرْطَبَه
 425. تُكُنْ وَزِيرًا أَغْظَمَ النَّاسَ خَطْرُ
 426. فقال: إني ناقةٌ من عُلَّتِي
 427. فإن رأيتَ سيدي إمهالي
 428. ثم أوافيكَ على اسعجال
 429. وأوثقَ الإمامَ بالعُهودِ
 430. فقبِلَ الإمامُ مِن أيمانِهِ
 431. ثم أثنته رَبَّةُ البشاقص
 432. وأنها مُرسلةٌ من عنده
 433. واكفَلتْ بِكَلِّ بَنِي لُونِي
 434. فأوعَدَ الإمامُ في تأمينِها
 435. ثم مضى بالعِزِّ والتَّمكينِ
 436. في جُملةِ الراياتِ والعساكرِ
 437. إلى عِدَى اللَّهِ مِنَ الْجَلالِقِ
 438. فدمروا السُّهولَ والقِلاعِ
 439. وخرَّبوا الحصونَ والمَدائِنِ
 440. فليسَ في الديارِ من ديارِ
 441. فَعادَروا عُمُرانَها خرابِا
 442. وبالِقِلاعِ أحرَقوا الحصونِ
 443. ثم ثنى الإمامُ من عنانِهِ
 444. وأمَّن القفارَ من أْجاسِها
- بشاحج وصاله لايتمتثل
 في حلية تُعجزُ وصفَ الواصفِ
 تُدنيكَ فيها من أجلِّ مرثبته
 وقائدًا تُجبي لنا هذا الثغرُ
 وقد ترى تُغيِّرِي وصُفرتي
 حتى أرمَّ من صلاحِ حالي
 بالأهل والأولادِ والعِيالِ
 وجعلَ اللهُ مِن الشُّهودِ
 وردَّه عَفواً إلى مكانِهِ
 تُذلي اليه بالودادِ الخالصِ
 وجَدَّها مُتصلٌ بِجَدِّه
 وأطلقتِ أسرى بني ذي النونِ
 وتكَبَّ العسكَرَ عن حصونِها
 وناصرًا لأهل هذا الدِّينِ
 وفي رجال الصَّبْرِ والبصائرِ
 وعبادي المخلوقِ دونَ الخالقِ
 وهتَكوا الرُّبوعَ والرُّباعِ
 هأنفَرُوا مِن أَهلِها والمساكِنا
 ولابِها مِن نافخِ اللُّنارِ
 وبَدَلُوا رُبوعَها بِيابِا
 وأسَخَنُوا مِن أَهلِها العيونِ
 وقد شَفَى الشَّجِيَّ من أشجانيهِ
 وطَهَّرَ البلادَ من أرجاسِها

415. İki onur sahibi Halife, (üç yüz) yirmi iki yılının başlangıcında ordusuyla birlikte sefere çıktı.

416. Tepeleri kaplayıp dümdüz eden kuvvetli, azametli bir ordu toplayarak,

417. Tepelerin her bir yanını onun ordularıyla birlikte yürüyor, ordularına eşlik ediyordu.

418. Ordu sanki gulyabani üzerindeki cin gibiydi ve her

- biri aslanlardan daha çevikti.*
419. *Ve Molonda, Rûma ve yakınındaki Hîme'deki kalelere saldırdılar.*
420. *Sonra isyancı Tucibi, Allah'a tevbe eden kişi gibi af diledi.*
421. *Halife de onun pişmanlığını kabul edip, hatalarını affetti.*
422. *Onu yedirip giydirdi ve ona eşsiz bir katır ve at hediye etti.*
423. *Her ikisi de Halifenin bineklerindendi, üstelik tasvir edilemeyecek kadar süs içindeydi.*
424. *Ve ona şöyle dedi: Bize katıl, Kurtuba'ya yerleş. Orada sana kendimize yakın saygın bir makam vereceğiz.*
425. *İnsanların en saygını bir vezir, sınır bölgelerinde bizim adımıza vergileri toplayan bir komutan olursun.*
426. *O da dedi ki: Ben hastalığımдан arınmaktayım, bendeki değişikliği ve benzimin sapsarı olduğunu gördünüz.*
427. *Halimi düzeltinceye kadar efendimiz bana zaman tanırsa,*
428. *Akrabalarım, evlatlarım ve ailemle birlikte verdiğim sözü yerine getiririz.*
429. *Bu konuda Halifeye söz verdi ve bu söze Allah'ı şahit tuttu.*
430. *Halife onun bağlılığını kabul etti ve onu affederek makamına iade etti.*
431. *Sonra Bask kraliçesi ona içten ve samimiyetle saygılarını sunmaya geldi.*
432. *Ve dedesinin Halifenin dedesinin bağlı olduğu gibi, kendisinin de onun tebaası olduğunu kabul etti.*
433. *(kraliçe) Pamplona halkının bütününe kefil oldu ve Benû Zi'n-Nûn'un esirlerini de serbest bıraktı.*
434. *Halife ona güvence verdi ve kalelerine giden orduları geri çevirdi.*
435. *Sonra bütün güç ve azametiyle Müslümanlara zafer-*

- ler vererek seferini sürdürdü,
436. Bayrakları, orduları ve sabırlı adamlarıyla,
437. Galiçyalı Allah'ın düşmanlarına, yaratana bırakıp yaratılana kulluk yapanlara (seferini sürdürdü).
438. Düzlükleri ve kaleleri yıkıp, tarla ve ürünleri talan ettiler.
439. Kaleleri ve köyleri tahrip edip, sakinlerini oradan çıkardılar.
440. Böylece köylerde ne bir yaşayan kimse ne de bir yanan bir ışık bırakıldı.
441. Kentlerini harabeye çevirdiler ve tarlalarını çoraklaştırdılar.
442. Hisar ve kaleleri ateşe verdiler ve halkının durumunu izlediler.
443. Sonunda Halife onların çektikleri acıları azaltmak için (bunlardan) vazgeçti.
444. Böylece ıssız yerleri ve kentleri kir ve pisliklerden temizledi.

Böylece, İbn 'Abdirabbih, urcûzesini Halife III. 'Abdurrahman en-Nâsır yönetiminde kaldığı zaman içinde h. 322/m. 934 yılına kadar, her yılı ele alarak, toplam 444 beyitte tamamlamaktadır.

Sonuç

Şair, şiirlerinde dinleyen herkesin anlayabileceği bir dili seçmiştir. Şiirlerde yer alan tasvirler çok yalındır ve dinleyen üzerinde etki bırakan üslup taşımaktadır. Bu durum hem halife ve halifenin komutanlarının başarı ve cesaretlerinin betimlenmesinde ve övülmesinde hem de düşmanların yerilmesi ve halifeye karşı çıkanların cezalandırılmasının tasvirinde görülmektedir.

Nitekim düşmanların cezalandırılmasının tasvirini güçlü kılmak adına şiirin birçok bölümünde yer alan ve özellikle 322/934 yılını anlatan şiirin son bölümündeki

438 vd beyitlerde görülen “düzlük ve kaleleri yerle bir etme”, “tarla ve ürünleri talan etme”, “bir canlı ve yanan bir ışık bırakmama”, “kentlerin harabeye çevrilmesi”, “hisar ve kalelerin ateşe verilmesi” tarzındaki betimlemelerde yoğun mübalağalı anlatıma rastlamaktayız. Bu durumun vakıya ne kadar uygun olduğu tarihçiler için bir araştırma konusu olmaktadır.

İbn ‘Abdirabbih olayları aktarırken anlatımı güçlü kılma adına sıklıkla teşbih sanatına başvurmuştur. Mesela, Sultan’a başkaldıran isyancıların bastırılması, huzur ve sükûnun sağlanmasını anlatırken bazen bir nesnenin ön dişlerle parçalanıp azı dişlerle öğütülmesine (261 nolu beyit) bazen de yamaç ve sarp yerlerin dümdüz edilmesine (252 nolu beyit) benzetilmiştir. Ayrıca isyancıları bazen şeytana (243 nolu beyit), bazen domuza (159, 164 nolu beyit) bazen de engerek ve karayılana (240 nolu beyit), köpeğe (187 nolu beyit) ve şeytanın arkadaşlarına (139 nolu beyit) benzetmiştir. Şair, Halife ve etrafındaki birlikleri de bir benzetmeyle anlatmıştır; Halifeyi dolunaya çevreleyenleri de yıldızlara (270 nolu beyit) benzetmiştir. Şiirlerinde daha birçok benzetmeye yerveren şairin, teşbih sanatını başarılı ve etkili bir biçimde kullandığı görülmektedir.

Burada ulaştığımız bir husus, İslam tarihçilerinde karşılaşılan tarafsızlık algısına, görüşünü ve duygularını en uç ifadelerle dile getirme tavrına, bu beyitlerdeki birçok örnekte rastlanmasındır.³² İbn ‘Abdirabbih, adeta kendisinden önceki geleneğe uyararak, düşmanlarını en ağır ifadelerle (domuz, köpek gibi) anmaktan çekinmemiştir.

Aynı şekilde klasik İslam tarihçilerinde görülen cebri tarih yorumuna³³ İbn ‘Abdirabbih’de de rastlanmaktadır. O, olayların sonucunu Allah’a bağlamakta (bkz. 307, 331 nolu beyit) ve bunu bir şükür vesilesi olarak

³² Klasik Dönem İslam tarihçilerinin objektiflik anlayışı konusunda bkz. Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İrcica yay., İstanbul, 2008, 84-85

³³ Öz, *İlk Siyer Kaynakları*, s., 91

sunmaktadır.

Beyitlerde görülen “Allah’ın halifesi”, “seçilmiş” gibi ifadeler, Doğu’daki Abbasîlerin –ki öncesinde Emevîlerde de karşımıza çıkan– “hilafetin kaynağının Allah” olduğu yolundaki kabulün Batı Müslümanlarında da karşılık bulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Muhtemelen İbn ‘Abdirabbih, rakip olarak gördükleri Abbasî hilafetine karşı olduğunu ortaya koyan böyle bir kanaate beyitlerinde yer vermiştir. İslam tarihinde siyasi otoritenin menşeinin Allah olduğu düşüncesinin ortaya çıkışı Hz Osman’ın hilafetiyle başladığı bilinmektedir³⁴.

İbn ‘Abdirabbih, bazen coğrafi konumlandırmalarda da bulunmaktadır. Ki bu da profesyonel bir tarih anlatımına işaret etmektedir. Tabii böyle bir anlatım üslubunda her şehrin, her vaka yerinin coğrafyası hakkında bilgi vermesi beklenmemelidir. Anlaşılan o ki İbn ‘Abdirabbih, bu urcûzesinde tarihçi kimliğinin kazandığı özelliği fazlasıyla kullanmış, şair kimliği ile tarihçiliğini başarıyla birleştirmiştir. Nitekim o, anlattığı olayların tarihini, nedenini, coğrafi konumunu ve sonucunu vermekte ve bunları yaparken daima belli bir amacı- öğüt verme, ibretler göstermek- göz önünde tutmaktadır (bkz. 262, 348, 351 nolu beyitler).

Son olarak, yaklaşık yirmi yıllık bir zaman diliminde bir halifenin savaşları, kahramanlıkları, ordularının gücü ve kuvveti, halifenin başarıları şiire konu edilmesi, halifeyle aynı çağda yaşamasından dolayı şairin, maddi menfaat, ün ve statü elde etmek maksadıyla yapılmış olabileceğini akla getirebilir. Ne var ki, bu şiir, o tarihte, böyle bir amaca hizmet etmiş olsa da, kendi döneminde toplumun hafızasını canlı tutması, günümüzde de sosyal bilimler özellikle tarih alanında çalışan birçok araştırmacı için kaynak olması bakımından önemli bir vesîka niteliği taşımaktadır.

---

³⁴ Öz, Şaban, *İslam Tarihi Metodolojisi*, İz yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 67.

Kaynakça

- Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu Hutabi'l-'Arab*, I-III, Beyrut, 1934.
- Brockelmann, C., *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I-VI, (çev. 'Abdulhalîm en-Neccâr), Kahire, 1983.
- el-Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, Kahire, 1974.
- Çetin, Nihat M, *Eski Arap Şiri*, İstanbul, 1973.
- Çiftçi, Faruk, *Endülüs'te Hilafet Dönemi Edebî Çevresi*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum, 1999.
- ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ, *Buğyetu'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelus*, Kahire, 1967.
- Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğâni*, I-XXIV, nşr, 'Ali el-Cundî Nâsif, Beyrut, 1972.
- el-Fâhûrî Hannâ, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî el-Kadîm*, Beyrut, 1986.
- Ferrûh Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I-VI, Beyrut, 1992.
- el-Feth b. Hâkân, *Kitâbu Matmahi'l-Enfus*, İstanbul, 1302.
- Goldziher, İ. , *Klasik Arap Literatürü*, (çev Azmi Yüksel, Rahmi Er), Ankara, 1993.
- Heykel, Ahmed, *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Feth ilâ Sukûti'l-Hilâfe*, Kahire, 1985.
- Hitti, Ph. K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989.
- Huart, C. , *Arap ve İslam Edebiyatı*, (çev. Cemal Sezgin), Ankara, 1971
- el-Humeydî Muhammed b. Futûh, *Cezvetu'l-Muktebes fî Zikri Vulâti'l-Endelus*, nşr. Muhammed Tâvit et-Tancî, Kahire, 1953.
- İbn 'Abdirabbih, *Dîvânu İbn 'Abdirabbih*, nşr, Muhammed Altuncî, Beyrut, 1993.
- _____, *el-'Ikdu'l-Ferîd*, nşr, I-IX nşr., 'Abdulmecîd et-Terhîni, Beyrut, 1983.
- İbn Bessâm, *ez-Zehîra fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, I-IV, nşr. İhsân 'Abbâs, Libya- Tunus, 1975-1979.
- İbn Hallikân, *Veseyâtu'l-A'yân ve Enbâ'i Ebnâ'i'z-Zamân*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1994.
- İbn 'İzârî el-Merrâkuşî, *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, I-IV, nşr. G.S. Colin, E. L. Provençal, 2. Baskı, Beyrut, 1983.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Beyrut.
- İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fî Mehâsin's-Şi'ri ve Âdâbihî ve Nakdihî*, I-II, nşr. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, 1972.
- İbnu'l-Abbâr, *el-Hulletu's-Siyerâ'*, I-II, nşr, Hüseyin Münis, Kahire, 1985.
- İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelus*, nşr, İbrahim el-Ebyârî, Beyrut, 1982.
- İhsan 'Abbâs, *Târihu'l-Edebi'l-Endelusî, 'Asru Siyâdeti Kurtuba*, Beyrut, 1978.
- el-Kutbî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, I-V, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1973-1974.
- el-Makkârî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni Endelusî'r-Ratîb*, I-VIII, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1988.
- Mehmed Fehmi, *Târih-i Edebiyât-ı Arabiyye*, İstanbul, 1917.
- Monroe, James T. "The Historical Arjûza of Ibn 'Abdi Rabbih, A Tenth Century Hispano-Arabic Epic Poem", *Journal of American Oriental Society*, 91. 1, New Hawen, Connecticut, 1971, s. 67, 69.
- en-Nuveyrî Ahmed b. 'Abdilvehhâb, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûn'il-Edeb*, XXIV, nşr. Hüseyin Nassâr, Kahire, 1983.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, IRCICA yay., İstanbul, 2008
- _____, *İslam Tarihi Metodolojisi*, İz yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Schaade, A. Çetin, Nihat M. "Recez", *İA*, İstanbul, 1993, IX, 661
- es-Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdûlmelik, *Yetîmetu'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Aâr*, I-V, nşr. Mufîd Muhammed Kamîha, Beyrut, 1983.
- es-Suyutî, Celâluddîn 'Abdurrahman, *Buĝyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luĝaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, 1964;
- Şâkir el-Cûdî, *İlmâme bi'r-Recez fi'l-Câhiliyye ve Sadri'l-İslâm*, Bağdat, 1966.
- Tunç, Cihat, "Bişr b. el-Mu'temir", *DİA*, İstanbul, 1992, IV, 224.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, I-VI, Beyrut, 1991;

ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luġaviyyîn*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm, Kahire, 1984.

ez-Zebidî, Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, I-X, Beyrut, 1966.

ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd İbn Omer, *Esâsu'l-Belâġa*, Kahire, 1960.

Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luġati'l-'Arabiyye*, I-IV, Kahire, tsz.